

Нова українська школа

Лариса Варзацька, Тамара Трохименко

Українська мова та читання

ЧАСТИНА 1

клас

УДК 811.161.2(372.46)
В 18

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 28.03.2019 № 407)

ВИДАНО ЗА ДЕРЖАВНІ КОШТИ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Підручник створено за типовою освітньою програмою,
розробленою під керівництвом О. Я. Савченко.

Варзацька Л. О.

В 18 Українська мова та читання : підручник для 2 кл. закладів загальн.
серед. освіти : у 2 ч. Ч. 1 / Л. О. Варзацька, Т. О. Трохименко. — Тернопіль :
Навчальна книга – Богдан, 2019. — 160 с. : іл.

ISBN 978-966-10-5788-2

Зміст підручника відповідає Державному стандарту початкової освіти та типовій
освітній програмі, розробленій під керівництвом О. Я. Савченко.

Запропоновано різноманітні завдання, що дозволять учителеві навчати дитину
відповідно до її здібностей та можливостей, а учням — здійснювати самоконтроль,
удосконалюватись та розвиватись.

Змістове наповнення підручника забезпечить сприятливі умови для збагачення
активного словника та мовленнєвого розвитку дружокласників.

Для учнів 2 класу.

Завантажуйте безкоштовний інтерактивний додаток,
використовуючи детальну інструкцію, за посиланням:

bohdan-digital.com/edu2

<https://imzo.gov.ua/pidruchniki/elektronni-versiyi-pidruchnikiv/>

Тех. підтримка: (0352) 52-06-07, 067-352-09-89; admin@bohdan-digital.com

*Охороняється законом про авторське право. Жодна частина цього видання
не може бути відтворена в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

ISBN 978-966-10-5788-2

© Варзацька Л. О., Трохименко Т. О., 2019
© Навчальна книга – Богдан, 2019

Умовні позначення

— початок матеріалу
кожного уроку

— запам'ятай

— працюємо усі разом

— словникова робота

— робота в групах, парах

— каліграфічна хвилинка

— дай відповідь на запитання,
зроби висновок

— домашнє завдання

Буду я навчатись мови золотої
у трави-веснянки, у гори крутої,
в потічка веселого, що постане річкою,
в пагінця зеленого, що зросте смерічкою.

Андрій Малишко

ЗВУКИ І БУКВИ

§ 1. Звуки мовлення. Букви

Пропливає осінь на хмаринці сірій

Богдан Чалий

1. 1. Прочитай виразно вірш.

Сю **ніч** квітка питала квітку:
— Що ж це робиться? Поясни!
Тільки вчора було ще влітку,
а **сьогодні** вже восени!

Ліна Костенко

2. Яку картину ти уявляєш?
3. Спробуй відповісти на запитання квітки.
4. Вимов звуки і назви букви у виділених словах.

Звуки ми вимовляємо і чуємо. З них утворюються слова. На письмі звуки позначають буквами. Букви ми бачимо, читаємо та пишемо.

2. Спиши букви та речення.

і й у ґ з ю в д
Пропливає осінь на хмарин-
ці сірій.

3. 1. Прочитай. Якими звуками відрізняються слова кожної пари?

Губи — зуби, ліс — лис, ніж — ніс, кит — кіт.

- 2. Яким словам відповідає дана звукова модель?

— • —

4. Прочитай склади й утвори з них слова. З одним із цих слів (на вибір) придумай речення.

Жов, тень; пад, ли, сто; ре, ве, сень.

в́ересень

5. 1. Прочитайте слова. У кожному з них додайте або вилучіть одну літеру так, щоб вийшло інше слово.

Зуб, їжа, смак, буря, план.

2. Запишіть слова парами за зразком.

Зразок.

Зуб — зубр.

3. З однією парою слів (на вибір) складіть і запишіть речення.

6. 1. Прочитай та спиши речення.

Вишиває осінь на канві зеленій золоті квітки.

Олександр Олесь

- 2. Підкресли слово, в якому більше букв, ніж звуків. Поясни, чому.

3. Знайди слова з літерою *н*. Який звук вона позначає у кожному випадку? Чому? Побудуй звукову модель одного з цих слів (на вибір).

§ 2. Алфавіт

А осінь вже постукала в вікно

Надія Красоткіна

7. 1. Підготуйтеся і виразно прочитайте уривок із вірша.

А осінь вже постукала в вікно.
Чарівна осінь, сонячна і світла.
Ще гріє серце сонячне тепло,
зелена барва на лугах не зникла.
Ще синє небо радістю цвіте
і хори коників лунають стоголосо,
а вдень і не подумаєш про те,
що у дворі твоїм пригрілась осінь.

Надія Красоткіна

2. Яку осінь змалює поетеса: ранню чи пізню? Знайдіть у вірші слова, що підтверджують вашу думку.

3. Випишіть два образні вислови, які вам найбільше сподобалися.

8. Прочитай український алфавіт. Запам'ятай порядок букв та їх назви.

Аа а	Бб бе	Вв ве	Гг ге	Ґґ ґе	Дд де	Ее е	Єє є
Жж же	Зз зе	Ии и	Іі і	Її ї	Йй ій	Кк ка	Лл ел
Мм ем	Нн ен	Оо о	Пп пе	Рр ер	Сс ес	Тт те	Уу у
Фф еф	Хх ха	Цц це	Чч че	Шш ша	Щщ ща	Ь знак м'якшення	
Юю ю	Яя я						

В українському алфавіті 33 букви. Кожна буква має своє місце і свою назву.

9. 1. Прочитай та відгадай загадку.

Знаю я і знаєш ти,
що разом їх тридцять три!
Перша — А, остання — Я.
Як зоветься ця сім'я?

Ганна Осадко

 2. Як по-іншому називають родину із 33 літер?

алфавіт

10. Спиши буквосполучення та слова.

Аа / абетка / азбука / алфавіт

11. 1. Прочитайте слова.

Гарбуз, ялина, береза, буряк, тополя, картопля,
клен, помідор, дуб, морква, осика, огірок.

2. Запишіть в алфавітному порядку: I варіант — назви
овочів; II варіант — назви дерев.

12. 1. Розглянь малюнок. Виразно прочитай текст.

Ходить **Осінь** лугами, берегами. Де зітхне — там холодом вієне.

Любить Осінь ночами сидіти на б́ерезі ставка. А вранці **підіймає** над водою сивий туман...

Бояться Осені пташки.

За Василем Сухомлинським

2. Спиши перше речення. Визнач, скільки в кожному слові звуків.

3. Побудуй звукові моделі виділених слів.

4. Поміркуйте, про що могли розмовляти пташки та Осінь.

13. Запиши в алфавітному порядку п'ять-шість назв осінніх квітів.

На липах листя золоте тріпоче

Олександр Олесь

14. 1. Прочитай вірш. Добери до нього заголовок.

На липах **листя золоте**
тріпоче понад нами,
неначе знову **ліс цвіте**
осінніми квітками.

Олександр Олесь

2. Уяви, що разом із автором вірша ти йдеш осіннім лісом. Спробуй побачити й відчути те, що побачив і відчув поет. Замалюй свої враження.

3. Із виділених слів склади і запиши речення.

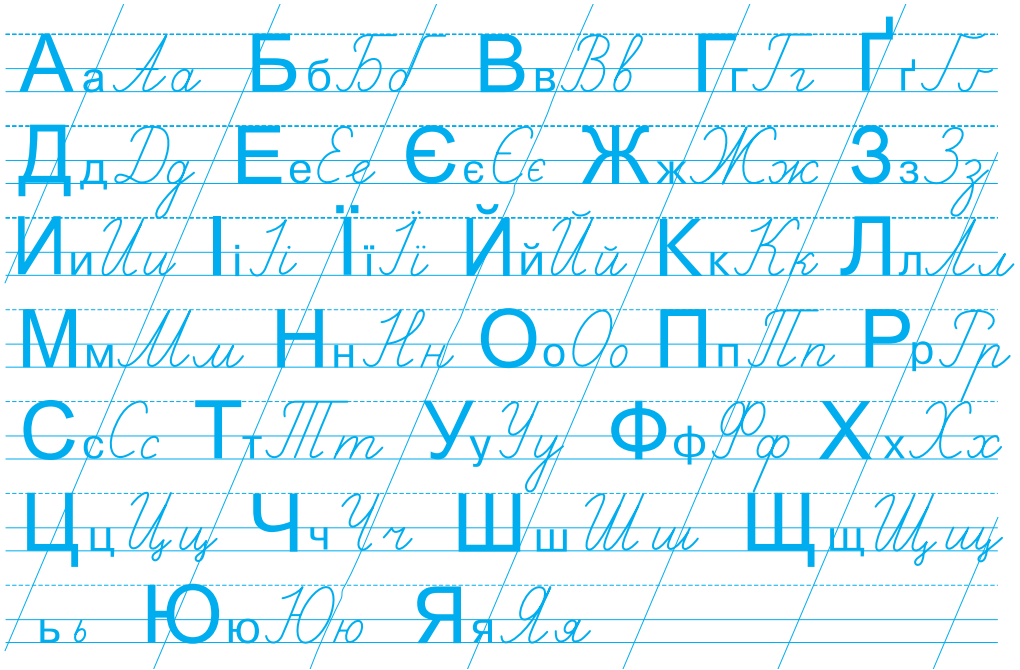
15. Спиши буквосполучення. Зі складів утвори та запиши слова.

лт / мс / зо / тя / ю / те

16. 1. Пригадай написання малих і великих букв українського алфавіту (друкованих та рукописних). Прочитай їх, правильно називаючи.

Зверни увагу! Букву й («ій») називають ще «йот».

Буква ь (знак м'якшення) не буває великою.

2. Скільки букв в українському алфавіті? Яка буква не позначає окремого звука? Які букви можуть позначати два звуки? Які букви завжди позначають два звуки?

17. 1. Прочитайте та доповніть речення словами з довідки.

Ходить осінь лугами, берегами, як ... .

Хмарки летять у небі, наче ... .

Вербові листочки гойдаються на хвилях, ніби ... .

Слова для довідки: пташки, човники, господиня.

2. Запишіть доповнені речення.

18. Прочитай слова та знайди в них однакові звуки. Склади і запиши речення зі словами *диктант*, *диван*.

Дині, дівчинка, диктант, диван.

ДИКТА́НТ

ДИВА́Н

19. Запиши назви річок України в алфавітному порядку.

Дніпро, Збруч, Стрипа, Тиса, Черемош, Горинь.

§ 3. Наголос

А пташатку-небожатку яр-веснонька сниться

Богдан Лепкий

20. 1. Прочитайте рядки з вірша Богдана Лепкого. Виділені слова вимовляйте з більшою силою голосу.

1. Там у лісі на горісі **пташенятко** спало.
2. А пташатку-**небожатку** яр-веснонька сниться.

Небожа́тко — тут: бідолаха.

2. Запишіть перше речення з пам'яті. Побудуйте його схему.

3. Прочитайте слова та словосполучення. Дізнайтеся, що кожне з них означає. Яка спільна частина є в цих записах?

Яр-веснонька, Ярило, яра пшениця, ярина.

21. 1. Прочитай склади. Утвори і запиши слова.

ш / ні / гол / тел / дя

2. Побудуй звукову модель слова *дятел*.

ДЯ́ТЕЛ

22. 1. Розглянь малюнки і назви зображені предмети.

 2. Який звук у кожному слові вимовляється з більшою силою голосу?

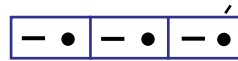
3. Запиши слова і познач наголос за зразком.

Зразок. *Шішка.*

23. 1. Прочитайте слова. Розгляньте і порівняйте звукові моделі. Що ви помітили?

Машина, колесо, молоко.

2. Визначте, якому слову відповідає кожна звукова модель, і запишіть слова в тому самому порядку.

24. 1. Спиши слова і познач у них наголос.

Одинадцять, виразно, читання, черговий, шофер, олень.

2. Перевір себе за орфографічним словником.

25. Спиши речення. У словах — назвах птахів познач наголос.

Синички, шпаки, мухоловки, дятли — друзі саду. Бережіть птахів!

§ 4. Склад.

Перенесення слів із рядка в рядок

Пішов котик на торжок

З народного

26. 1. Прочитай потішку. Повтори її декілька разів.

Пішов котик на торжок,
купив собі кожушок.

З народного

2. Запиши потішку з пам'яті.

3. Виділені слова поділи на склади. Скільки складів у кожному слові?

Слова треба переносити із рядка в рядок за складами: *ро-машка, рома-шка, ромаш-ка.*

Склад із однієї літери не залишають у попередньому рядку і не переносять у наступний: *лі-лія, яли-на.*

27. 1. Спиши слова, поділяючи їх для перенесення.

Заєць, котик, ясен, сонце, курча, явір, город, ключ.

2. Які з цих слів не можна переносити з рядка в рядок? Які слова можна переносити різними способами?

28. Із поданих складів утвори і запиши слова.

на / на ву лець вук ти

29. 1. Прочитай слова. Усно поділи їх для перенесення.

Низька, тополька, чайка, родзинки, воджу, байка, Ольга, чайник, раджу.

2. Перевір за правилом, чи правильно ти виконав завдання.

Букви **й** та **ь** під час перенесення слів не можна відривати від попередньої літери: *тюль-пан, чай-ка*. Не розриваються сполучення літер **дж**, **дз**, що позначають один звук: *си-джу, гу-дзик*.

30. Доберіть по два-три слова на кожне правило перенесення слів із рядка в рядок.

31. 1. Прочитай уривок із тексту.

ЯК ЗДИВУВАВСЯ МУРКО

Живе у бабусі кіт Мурко. Часто **лежить** котик проти **сонця**, **гріється**, заплющивши очі. Тільки **хвостиком** махає.

Якось на подвір'ї ходило курча. Воно відбилося від квочки, жалібно пищало. Побачивши кота, замовкло...

За Василем Сухомлинським

2. Випиши виділені слова. Вимов їх, «розтягуючи» по складах. Скільки складів у кожному слові?

32. 1. Поміркуй, якими буквами мають починатися дані імена.

2. ..адійка, ..ндрійко, ..льга, ..гор, ..лег, ..аринка.

2. Які з цих слів не можна переносити з одного рядка в інший? Чому?

3. Запиши імена дівчаток або хлопчиків (на вибір), поділяючи їх для перенесення.

§ 5. Голосні звуки. Позначення їх буквами

Український рушник, як вкраїнська душа

Вадим Крищенко

33. 1. Прочитайте вірш. Чому мати дарувала синові вишиваний рушник?

Рідна мати моя, ти ночей не доспала,
і водила мене у поля край села,
і в дорогу далеку ти мене

на зорі проводжала,
і **рушник вишиваний** на **щастя** дала.

Андрій Малишко

2. Складіть слова подяки матері за рушник від імені героя вірша.

3. Випишіть виділені слова. Вимовте в них голосні звуки. Поспостерігайте, чи натрапляє в роті на перепони струмись повітря під час вимови цих звуків.

34. Добери і запиши слова, в яких є ці склади.

35. 1. Прочитай текст.

Український рушник. Його можна порівняти з **піс-нею**, витканою чи вишитою на полотні. Без рушника, як і без пісні, не обходиться народження, одруження **людини**, ювілейні урочистості.

Лідія Орел

2. Спиши перші два речення.

3. Побудуй звукові моделі виділених слів. У якому слові буква ю позначає один звук? два звуки? Поясни, чому.

В українській мові шість голосних звуків. Вони позначаються на письмі десятьма буквами.

Звуки: [а] [о] [у] [е] [и] [і]

Букви: а я о у ю е є и і ї

36. 1. Прочитай текст.

Рушник на стіні — давній український оберіг. Навіть в наш час у багатьох **українських** оселях палахкотять багатством барв рушники. Рушник — **обличчя** оселі і господині.

2. Як ти розумієш значення слова *оберіг*?

3. У виділених словах послідовно вимов усі звуки.

4. Спиши останнє речення. Підкресли букви, що позначають голосні звуки.

37. 1. Прочитай і спиши.

1. Птах літає, бо він крила має. 2. Скрипка **грає** — голос має.

2. Підкресли слова, які не можна переносити з одного рядка в інший. Поясни, чому.

3. Побудуй звукову модель виділеного слова.

38. 1. Прочитайте.

- Цибуля, ягоди, чайка, чайник, ясен, знання.
- Синє, хатнє, шиє, радіє, цемент, цегла.
- Читаю, юнак, радію, кущ, щука, ключ.
- Гаї, краї, Ірина, їхати, конвалії, їзда.

2. У словах кожного рядка знайдіть спільний звук. Якими буквами його позначено?

39. 1. Прочитай текст.

У перший день огляду **озимини** ішли в поле гуртом — частіше родом. Попереду батько ніс на рушнику хліб-сіль. У кошику, накритому рушником,

несла різне **частування** мати. На полі розстеляли рушники, клали їжу. Так робили і в перший день оранки, сівби та жнив.

За Лідією Орел

2. Випиши слова з буквами *я, ї* та побудуй їх звукові моделі.
3. Виділені слова поділи для перенесення по-різному.

Найдорожчий скарб, як в родині лад

З народного

40. 1. Виразно прочитайте вірш.

Де згода в сімействі,
де мир і тишина,
щасливі там люди,
блаженна сторона.

Іван Котляревський

2. Що потрібно людині для щастя?
3. Послідовно вимовте всі звуки у виділеному слові.

41. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Підкресли чотирискладове слово.

Ща Я стя ка рин те ма

2. Як визначити кількість складів у слові?

У слові стільки складів, скільки голосних звуків.

42. 1. Розгляньте таблиці. Прочитайте слова, правильно вимовляючи виділені склади.

я-сен	[йа]	бу-ря	[р'а]
бур'-ян	[йан]	шко-ляр	[л'ар]
юр-та	[йур]	лю-ди-на	[л'у]
спі-ва-є	[йе]	си-не	[н'е]
ї-жак	[йі]		

2. Спишіть слова у два стовпчики. Побудуйте звукові моделі слів *буря* і *бур'ян*.

3. Зробіть висновок, коли букви *я*, *ю*, *є* позначають два звуки, а коли — один. Що можна сказати про букву *ї*?

Букви **я**, **ю**, **є** позначають два звуки [йа], [йу], [йе] на початку слова, після голосного та після апострофа: *яблуко*, *грає*, *в'юн*.

У середині та в кінці складу букви **я**, **ю**, **є** позначають голосні [а], [у], [е] і м'якість попереднього приголосного: *рясно*, *люлька*, *осіннє*.

Буква **ї** завжди позначає два звуки — [йі]: *їжак*, *поїзд*, *гаї*, *солов'ї*.

43. 1. Відгадайте загадки.

- Червоний Макар по полю скакав,
та й в борщ попав.
- Біжить корова гладка, здорова,
а за нею телята — всі вони близнята.
- Білесенька бочка котилася з горбочка.
Полежала, розкрилася — і курча з'явилося.

2. Запишіть слова-відгадки. Підкресліть букви, що позначають два звуки.

44. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Людина без роду — мов відірваний від дерева листочок. Кожен із вас має оте святе — родовідну пам'ять. Пам'ятає не тільки своїх дідуся і бабусю, а й їхніх дідусів і бабусь. Знає, чим славний його рід.

Кожен із вас, як **квіточка**, як **листочок**, потрібний великому родовому **дереву**. Воно дихає вами, листочками.

Раїса Майстренко

2. Спиши другий абзац. Виділені слова запиши в алфавітному порядку. Поділи їх на склади та познач наголос.

45. Розкажіть одне одному цікаві історії із життя вашої родини.

46. 1. Прочитай текст, змінюючи подані в дужках слова відповідно до змісту речень.

Ще в сиву (давнина) люди були сильні землею своїх предків. Коли воїн ішов на (битва) з ворогом, то брав із собою землю з могил родичів. Та земля була для нього святою.

2. Запиши виправлений текст.

3. Підкресли слова, у яких звуків більше, ніж букв. Поясни, чому.

4. Спробуй зобразити дерево свого роду. За потреби звернись до когось із близьких.

§ 6. Наголошені й ненаголошені голосні

Ходить гарбуз по городу

З народного

47. 1. Прочитайте (проспівайте) в особах українську народну пісню.

Ходить **гарбуз** по городу,
питається свого роду:

— Ой, чи живі, чи здорові
всі **родичі** гарбузові?

Обізвалась жовта диня:

— Ой, я ж його господиня!

Обізвались огірочки:

— Ой, ми ж його **сини й дочки...**

У записі Філарета Колесси

2. Знайдіть речення, які відповідали б поданим схемам.

«Ой, ___ ж ___ ___ й ___.»   «Ой, ___ ж ___ ___ !»
«Ой, ___ ___ , чи ___ ___ ___ ___?»

3. Випишіть виділені слова та поділіть їх на склади. Який склад у кожному слові вимовляється з більшою силою голосу? Позначте наголос.

48. 1. Прочитай слова. Запиши їх в алфавітному порядку, вставляючи пропущені букви. За потреби користуйся словником.

Пон..ділок, н..діля, сер..да, ч..твер, в..ресень,
портф..ль, в..разно, уч..тель, ч..тання, д..тина,
ч..рговий, д..ктант.

2. Який склад у кожному слові вимовляється із більшою силою голосу? Познач наголос.

Склад, який у слові вимовляється з більшою силою голосу, називають **наголошеним**. Решта складів у слові — **ненаголошені**: *о́сінь, капу́ста, помідóр.*

49. 1. Прочитай та відгадай загадки. Які слова допомогли тобі здогадатися, про що в них йдеться?

- Вузлувата і листата,
а доспіє — головата.
На нозі стоїть одній —
сто сорочечок на ній.
- **М**ати доні молодій
Огородик наділила.
Розкошує доня мила,
Каже неньці — тісно їй:
«**В** земляній сиджу коморі,
А коса моя надворі!»

Леонід Глібов

2. Як треба читати речення зі знаком оклику в кінці?

3. Склади і запиши речення зі словами-відгадками. Познач у цих словах наголос.

- 50.** 1. Розгляньте малюнок і прочитайте текст. Зверніть увагу, як дівчинка описує капустину.

— Ось тобі, зайчику, капуста на сніданок. Глянь, яка вона велика, кругла, біла. Сто листочків-одежинок на ній! І всі вони соковиті, солодкі. Хрумай, сіренький, на здоров'я!

2. Скористайтесь наступною порадою й опишіть морквину та бурячок. Розіграйте подібну сценку.

Щоб описати предмет, треба розглянути, який він за розміром, формою, кольором, та відчутти або пригадати, який він на дотик, смак, запах, і послідовно назвати ці ознаки.

озна́ка

- 51.** Із поданих складів утвори і запиши слова.

- 52.** Склади і запиши декілька речень про помідор та огірок. У всіх словах першого речення познач наголос.

§ 7. Приголосні звуки. Позначення їх буквами

Дерева, вітром підбиті, пещені літом і сонцем

Василь Стус

53. 1. Виразно прочитайте поетичні рядки.

Дерева, вітром підбиті,
пещені літом і сонцем,
піднявши вгору долоні,
пнуться до неба.

Василь Стус

2. Якими словами автор змальовує дерева? Кого вони вам нагадують? Чому?

3. Прослухайте початок музичного твору В. Барвінського «Думка» (К. Новицький, бандура). Мелодія допоможе уявити дерева-велетні.

4. Побудуйте звукові моделі слів *пещені*, *долоні*. У якому слові звуків більше, ніж літер?

54. 1. Спиши склади і слова.

Де Юн дитячі низькі

2. Спиши речення.

Я заздрю вам, тривожні дерева із добрими дитячими очима!

Василь Стус

55. 1. Вимовте окремо голосні та приголосні звуки у слові *дерева*. Під час вимови яких звуків повітря вільно проходить через рот? Під час вимови яких звуків повітря натрапляє на перешкоди?

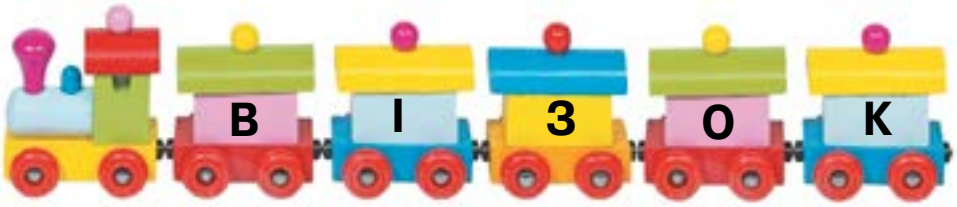

2. Вимовте звуки [б], [п], [в], [м], [ф]. Яка перешкода виникає під час їх вимови?

3. Вимовте звуки [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н]. Що перешкоджає руху повітря під час їх вимови?

4. Пригадайте алфавіт. Назвіть тільки ті літери, що позначають приголосні звуки.

56. 1. Розгляньте малюнок. Поміркуйте, яку букву треба змінити, щоб вийшло інше слово.

2. Запишіть обидва слова й підкресліть літери, якими вони відрізняються.

57. 1. Прочитай слова. У кожному з них зміни одну літеру так, щоб вийшло інше слово.

Сом, **пісок**, **гора**, коса, грак, щука.

2. Запиши дві пари слів (на вибір) за зразком.

Зразок. *Ганок – ранок.*

3. Вимов приголосні звуки у виділених словах. Які перешкоди виникають у процесі вимови цих звуків?

58. 1. Прочитайте текст.

МУРКА-ВИТІВНИЦЯ

Моя киця Мурка — велика витівниця. За нею так цікаво спостерігати!

Киця вся чорна, а ніс і вушка — білі. Та ще ліва передня лапка ніби в білу шкарпеточку одягнена. Шерсть у Мурки гладенька і блищить на сонці. А коли я розчісую кицю в темряві, від неї навіть іскри летять.

2. Чи відповідає заголовок змісту тексту? Обґрунтуйте свою думку.

3. Поміркуйте, про що варто було б розповісти у цьому тексті.

4. Складіть усну розповідь про витівки Мурки.

59. 1. Прочитай слова.

Дру..ок, пес, ..или, і, Пу..ок, кіт, дру..но.

2. Які букви потрібно вставити замість крапок? Які звуки позначають ці літери?

3. Склади і запиши речення. Підкресли вставлені тобою літери.

Узяв фіалкове чорнило фазан

Марія Чумарна

60. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Гру цю люблять всі на світі:
і дорослі, й малі діти.
М'яч. Удар. І крики: «Го-ол!»
Пречудова гра ...

Ігор Січовик

2. Запиши слово-відгадку та підкресли в ньому першу літеру. Який звук вона позначає?

61. 1. Розгляньте малюнки і запишіть назви зображених предметів.

2. Прочитайте записане, чітко вимовляючи звук [ф]. Який це звук: голосний чи приголосний? Чому ви так вважаєте?

62. 1. Спиши буквосполучення та слова.

фа / фра / фм / іф / Федір / флот

2. Спиши речення.

На майдані, де фонтан,
у футболу грав фазан.

Анатолій Камінчук

63. 1. Прочитайте слова, чітко вимовляючи звуки, позначені виділеними буквами.

Фарба

Хвалько

Форма

Хвороба

Фиркання

Хвиля

Фільм

Хвіртка

2. Порівняйте вимову слів у першому та другому стовпчиках. Зробіть висновок.

3. Складіть і запишіть речення із двома словами (на вибір).

64. 1. Доповни і запиши речення.

Фазан і фламінго — це птахи, а форель — ... .

2. Побудуй звукові моделі слів з літерою *ф*.

65. 1. Розглянь малюнок і прочитай текст.

Фламінго — надзвичайно гарні птахи. Вони дружні і завжди тримаються вкупі. Коли табунець рожевих птахів злітає над водою, то здається, що в блакиті пливе малинова хмарка. Ходять фламінго, кумедно дрібочучи ногами, ніби танцюють.

Світлана Якименко

2. Чи доводилось тобі бачити фламінго? На яких птахів вони подібні та чим від них відрізняються?

3. Склади і запиши речення про фламінго. За потреби користуйся опорною схемою.

Рожеві _____ ходять, кумедно _____, ніби _____.

66. 1. Прочитай вірш. Якщо він тобі сподобався, вивчи його напам'ять.

ФУТБОЛІСТИ

З-за кущів ліщинових чути: «Г-о-о-ол!!!»
Зайченята бавляться у футбол.
Розпашіли мордочки — гаряче!
І **футболять яблучком**, як м'ячем.
А два воротарики-їжачки
спритно ловлять яблуко на голки.

Любов Пшенична

2. Якими ти уявляєш собі цих футболістів?
3. Випиши виділені слова та поділи їх для перенесення.

У рідному краї і серце співає

З народного

67. 1. Виразно прочитайте вірш.

РІДНИЙ КРАЙ

У ріднім краї зелен гай шумить.
Я знати рад, про що він мріє-снить.
Я слухав, чув, як кожна деревина
шуміла ніжно слово: Україна.
О Боже, дай повік любити край,
де квіти, птахи і зелений гай,
де кожна вірна тій землі дитина
живе єдиним словом: Україна.

Микола Петрів

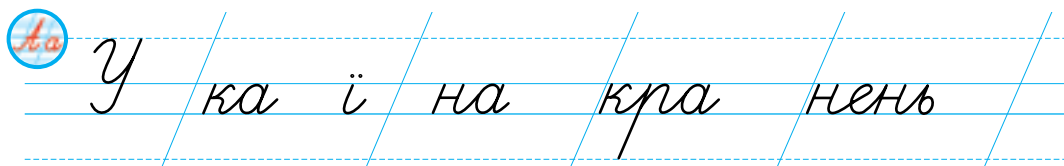

2. Які почуття, роздуми пробуджують ці поетичні рядки?
3. Розгляньте ілюстрацію. Чи співзвучні вірш і малюнок?

4. Знайдіть у вірші слова, в яких звуків більше, ніж букв. Визначте серед них ті, які не можна переносити з одного рядка в інший.

68. Із поданих складів утвори і запиши слова.

69. 1. Прочитай і спиши слова.

Яблуня, юнак, джерельний, дзвінкий, чайка, конвалії.

2. Знайди в цих словах спільний приголосний звук. Якими буквами його позначено?

3. Побудуй звукові моделі слів *яблуня*, *юнак*.

4. Як на письмі позначаються звуки [дж], [дз], [дз']?

Звуки [дж], [дз], [дз'] на письмі позначаються буквосполученнями **дж** і **дз**. Під час перенесення слів ці буквосполучення розривати не можна: *дже-рело*, *хо-джу*, *гу-дзик*, *дзві-нок*.

70. 1. Прочитай.

Джем, дзюдо, джерело, дзвонар, джемпер, дзьоб, дзиґа, джентльмен, джин, дзеркало, кукурудза.

2. Запиши слова у три стовпчики: у перший — зі звуком [дж], у другий — зі звуком [дз], а в третій — зі звуком [дз'].

3. Побудуй звукову модель слова *дзьоб*.

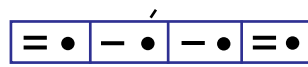
4. Слово *кукурудза* поділи для перенесення.

71. 1. Прочитай і спиши прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

1. У рідному краї і серце співає. 2. Де рідний край, там і під ялиною рай. 3. За морем тепліше, та вдома світліше.

2. Знайди слова, що відповідають поданим звуковим моделям.

72. 1. Розгляньте фізичну карту України. Що вам відомо про землі, розташовані на півдні нашої держави?

2. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.

На родючі землі півдня України, немов люті розбійники, налітають суховії — гарячі вітри із пустелі. Вони обпалюють зелені посіви, заносять їх сипучим піском.

Для захисту полів люди посадили лісосмуги. Дерева, немов добрі богатирі, своїми широкими кронами закривають рослини від суховіїв.

3. Спишіть перше речення другого абзацу.

4. Прочитайте записане. Послідовно вимовте всі приголосні звуки.

73. 1. Перечитай другий абзац тексту із попередньої вправи. Усно постав запитання за його змістом.

2. Запиши останнє речення. За потреби користуйся опорною схемою.

____, немов ____ ____, своїми широкими кронами
____ ____, від ____.

Ґава всілася на ґанку

Ганна Чубач

74. 1. Прочитайте вірш, чітко вимовляючи звуки [г], [ґ]. Які це звуки: голосні чи приголосні?

Ґава всілася на ґанку
і сиділа там до ранку.
Вранці гуси пробігали —
ґаву з ґанку геть прогнали.

Ганна Чубач

- 75.** 1. Розглянь малюнок і поміркуй, які букви треба вставити у порожні клітинки.

	Р	А	К
	А	В	А

2. Запиши утворені слова. Чітко вимов звуки [г], [г'].

- 76.** 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

2. Спиши приказки. Коли і про кого так кажуть?

1. Гав ловить. 2. Спіймав гаву.

- 77.** 1. Прочитайте слова. Поміркуйте, які літери потрібно вставити замість крапок.

Бере..., а..рус, дзи..а, ..уска, ..едзь, ..оріх, ..уля, ба..ато, ..оворити, ..ринджоли.

2. Спишіть, вставляючи пропущені букви. Чи є тут слова, значення яких ви не розумієте? За потреби зверніться до тлумачного словника.

- 78.** 1. Прочитайте уривок із оповідання. Правильно вимовляйте звук [г].

Гуля

Гриць вийшов на ганок. А тут гуси: га-га-га! О-о, хлопче, не лови гав, бо пропали штани. Якби Гриць був зачинив двері на ганку, то й гуси заспокоїлись би. А він зчинив гвалт і ну втікати...

За Дмитром Чередниченком

2. Поміркуйте, чим могла закінчитися Грицева пригода. Придумайте продовження.

79. 1. Прочитай слова.

По..ода, ..удзик, ..рунт, ..воздика, ..оробець,
про..авити, ва..он, ..анок.

2. Спиши, вставляючи замість крапок пропущені літери *г*
або *ґ*.

Щиглик, щиглик, щигленятко

Варвара Гринько

80. 1. Виразно прочитайте вірш.

Щиглик, щиглик, щигленятко,
щиглик дзьобає зернятка.
Щиглик дзьобає дрібненькі —
сипонув я цілу жменьку!

Варвара Гринько

2. Чи доводилось вам бачити щиглика в природі? Що
ви знаєте про цього птаха?

3. Побудуйте звукову модель слова *щиглик*. Вимовте
поспідовно всі звуки. Скільки звуків позначає буква *щ*?
Які це звуки: голосні чи приголосні?

Літера **щ** завжди позначає два звуки: [шч].

81. Спиши буквосполучення і слова.

Щш Шш Чч шш ча шш

щука чайка машина

82. 1. Прочитайте слова. Що вони називають?

Щітка, мило, рушник, гребінець, носовичок, шам-
пунь, шапка.

2. Чи є серед цих слів «зайве»? Чому ви так вважаєте?

3. До слів із лівого стовпчика доберіть відповідні слова з правого. Утворіть і запишіть словосполучення.

щітка	махровий
рушник	зубна
мило	густий
гребінець	запашне

4. Побудуйте звукову модель слова *щітка*.

83. 1. Прочитай текст.

ЩИГЛИК

Дуже влу..но назвали цю пта..ку ..игликом. Голівка і горле..ко — ..ервоні, а на ..орних крилах — яскраві смуги. ..иглик — одна із найгарні..их пта..ок. Оселяються ..иглики в лісах, у садках. Восени і взимку вони ко..ують, але далеких перельотів не здійснюють.

Світлана Якименко

2. Що нового ти дізнався (дізналася) про щиглика?

3. Спиши текст, вставляючи замість крапок пропущені букви *ч, ш* або *щ*.

84. 1. Прочитай слова.

Шелест, їжачок, кущ, чайка, ящірка, щавель, чапля, бочка, щоки.

2. Запиши подані слова у два стовпчики: в перший — ті, в яких кількість звуків і букв однакова, а в другий — ті, в яких звуків більше, ніж букв.

3. Побудуй звукову модель слова *щавель*.

4. З одним або двома словами (на вибір) склади і запиши речення.

§ 8. Дзвінки та глухі приголосні звуки

Червонясте, золотисте опадає з кленів листя

Іванна Блажкевич

85. 1. Прочитай вірш. Яку картину ти уявляєш?

Стежка, **озеро**, стіжок —
все у падолисті,
і в гніздечку для пташок
задрімав сухий **листок**,
наче у колисці.

Вадим Скомаровський

2. Випиши виділені слова. Поділи їх на склади та познач наголос.

86. 1. Прочитай і спиши слова.

пташка   озеро   жайворонок

2. Побудуй звукову модель слова жайворонок.

жа́йворонок

87. 1. Прочитайте пари слів.

жа**б**ка — ша**п**ка
дру**г** — пу**х**
ді**д** — кі**т**
кни**ж**ка — ми**ш**ка
ка**з**ка — ка**с**ка

2. Вимовте попарно звуки, позначені виділеними буквами. Які звуки вимовляються з голосом і шумом, а які — тільки із шумом?

Приголосні звуки, які утворюються з участю голосу і шуму, називаються **дзвінками**.

Приголосні звуки, які утворюються тільки з участю шуму, називаються **глухими**.

88. 1. Прочитайте і спишіть слова.

Швидко, вільно, плита, ворона, малий, трава, лі-так, пора.

2. Чітко вимовте звуки [в], [м], [н], [л], [р], [й]. Які ці приго-лосні: дзвінкі чи глухі? Обґрунтуйте свою думку.

89. 1. Прочитай і спиши скоромовки.

1. У фортеці фараона поселилася ворона. 2. За-дзижчала дзиґа-муха коло Дзвінчиного вуха.

2. Вимов слова зі звуками [ф], [дз], [г]. Які ці приголосні: дзвінкі чи глухі? Чому ти так вважаєш?

90. 1. Розгляньте таблицю парних дзвінких і глухих приго-лосних звуків. Чітко вимовте їх парами.

Дзвінкі	[б]	[г]	[ґ]	[д]	[д']	[з]	[з']	[ж]	[дж]	[дз]	[дз']
Глухі	[п]	[х]	[к]	[т]	[т']	[с]	[с']	[ш]	[ч]	[ц]	[ц']

2. Розгляньте таблицю приголосних звуків, які не утво-рюють пар.

Дзвінкі	[в]	[л]	[л']	[м]	[н]	[н']	[й]	[р]	[р']	-
Глухий	-	-	-	-	-	-	-	-	-	[ф]

3. Вимовте дзвінкі приголосні звуки, що не мають парних глухих. Який глухий звук не має пари?

91. 1. Прочитайте і спишіть текст, розкриваючи дужки.

Україна — це тихі (вода) і ясні (зоря), зелені (сад) і біленькі (хата), лани золотої (пшениця). Україна — розкішний вінок з (рута) і (барвінок).

2. Знайдіть і підкресліть слова, в яких: *I варіант* — усі приголосні звуки дзвінкі; *II варіант* — усі приголосні звуки глухі. За потреби користуйтеся таблицею із по-передньої вправи.

3. Доповніть розповідь про Україну.

92. 1. Прочитай уривок із вірша.

Снились Тарасові в чорній неволі
гори дніпрові високочолі,
де сокорина, пухом припала,
віти на воду порозпускала.
Снилась веселочка в тихі години,
що позичає в плесі краплини.
Снився щоночі сивий Славута,
вся Україна, горем закута...

Марія Пригара

2. Кому, на твою думку, присвячені ці поетичні рядки?
Чому ти так вважаєш?

3. Випиши з вірша слова, в яких усі приголосні звуки
дзвінкі.

Чотири свічки спалила, поки Гриця умила

З народного

93. 1. Прочитайте вірш. Доберіть до нього заголовок.

От **недобрі** черевички, —
завжди лізуть до водички!
Неслухняні вони дуже —
все шукають, де калюжі...
Хлюп та хлюп! І вже **брудні**.
Горе мамі і ... мені.

Катерина Перелісна

2. «Поговоріть» із неслухняними черевичками. Висловте
їм пораду, застереження.

3. Випишіть виділені слова. Підкресліть букви, що по-
значають дзвінкі приголосні звуки, однією рисою,
а букви, що позначають глухі приголосні, — двома рис-
ками.

94. 1. Спиши склади з великими літерами. Із решти складів утвори і запиши слова.

Се Єв чи но сто хай о

2. Спиши прислів'я. Поясни, як ти розумієш його зміст.
Чотири свічки спалила, поки Гриця умила.

95. 1. Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

1. **Хліб**-сіль їж, а правду **ріж**. 2. Не той **друг**, хто медом маже, а той, хто правду каже. 3. Щоб **рибку** з'їсти, треба в воду лізти. 4. **Легко** сказати, але **важко** зробити.

2. Випиши виділені слова: спочатку — односкладові, потім — двоскладові, поділяючи їх на склади. Підкресли букви, які позначають дзвінкі приголосні звуки в кінці слова і складу. Чітко вимов відповідні звуки.

В українській мові дзвінкі приголосні звуки в кінці слова і складу вимовляються дзвінко: *рід, голуб, книж-ка, беріз-ка*.

96. 1. Розглянь малюнки. Назви зображені предмети, чітко вимовляючи дзвінкі приголосні звуки в кінці слова і складу.

2. Із двома словами (на вибір) склади і запиши речення.

97. 1. Прочитай уривок із вірша.

МАЛЕНЬКІ ЧИТАЧІ

Як були ми ще манюні,
колихали нас мамуні:
— Люлі, люлі, спатки...
А тепер ми вечорами
сидимо уже з **книжками**,
спать немає **гадки**...
Нині ми читать охочі,
по **рядках** літають очі,
наче **бабки** над рікою!

Франтішек Грубін

2. Випиши виділені слова. Підкресли букви, що позначають дзвінки приголосні звуки в кінці складу.

§ 9. Тверді та м'які приголосні звуки.

Позначення м'якості приголосних на письмі

Земле, засійся зерном золотим

Василь Грінчак

98. 1. Прочитайте вірш.

А під снігом, в підземеллі,
в **земляній м'якій постелі**,
де немає світла дня,
причаїлося зерня.
Там не холодно зернинці —
спить вона, мов на перинці,
й тихо снить хороші сни
про веселі дні весни.

Наталя Забіла

2. Складіть і запишіть речення про зернину, використовуючи виділені слова.

3. Підкресліть літери, що позначають м'які приголосні звуки. Вимовте ці звуки. Якими буквами позначено їх м'якість?

Приголосний звук [й] завжди м'який.

99. 1. Спиши буквосполучення. Із поданих складів утвори і запиши слова.

Зз Дд сінь о не жит ле по

2. Прочитай слова. Склади і запиши прислів'я та поясни, як ти розумієш його зміст.

од, Найсмачніший, мозоля, хліб, свого.

100. 1. Розгляньте таблицю.

М'якість приголосних звуків на письмі позначається буквами

я, ю, є	і	ь
сад — сядь	дим — дім	сад — сядь
рано — рясно	тин — тінь	лан — лань
луки — люди	лис — ліс	рис — рись
чорне — синє	низ — ніс	тут — сидить

2. Прочитайте пари слів. Зіставте вимову твердих і м'яких приголосних звуків.

3. Назвіть букви, що позначають м'якість попередніх приголосних звуків на письмі.

101. 1. Прочитай і спиши слова, вставляючи пропущені букви.

Ремін..., карас..., лебід..., морал..., повін..., медал... .

2. Вимов м'які приголосні звуки та підкресли букви, якими вони позначені. Назви літери, що позначають м'якість цих звуків.

3. Чого в поданих словах більше: звуків чи букв? Чому?

медаль

102. 1. Прочитай, змінюючи подані в дужках слова відповідно до змісту речень.

1. На чорній (земля) білий хліб родить. 2. Доглядай землю плідну, як матір (рідна). 3. Хліб і на ноги поставить, і з ніг (звалити).

2. Спиши два прислів'я (на вибір). Поясни, як ти розумієш їх зміст.

3. Підкресли літери, що позначають м'які приголосні звуки.

4. Знайди слова, в яких усі приголосні звуки дзвінкі.

103. 1. Прочитай і відгадай загадки.

▶ Хоч поряд іде, а сліду не лишає.

▶ Весь світ годує, а сама не їсть.

▶ На небі біліє, світить, а не гріє.

▶ Через воду переводить, а сам з місця не сходить.

▶ Своїх очей не маю, та іншим бачити допомагаю.

2. Запиши слова-відгадки. Підкресли літери, що позначають м'які приголосні звуки.

Маленька хмарка виринає

Іван Франко

104. 1. Розгляньте малюнок і прослухайте уривок із вірша Івана Франка у супроводі музичного твору М. Лисенка «Елегія» (К. Новицький, бандура).

Аж **ос..** в безмірному просторі,
мов парус на далекім морі,
мален..ка хмарка виринає
і **звіл..на**, стиха пропливає.

Іван Франко

2. Чи допомогла вам мелодія уявити маленьку хмарку в небесному безмежжі? Розкажіть, яка картина постала у вашій уяві.

3. Які літери пропущено у виділених словах? Випишіть ці слова та поділіть їх на склади для перенесення.

105.

1. Перечитайте вірш із попередньої вправи. Усно складіть казку про пригоди маленької хмарки.

2. Обговоріть зміст своїх творів. У кого вийшла найцікавіша розповідь?

106.

1. Прочитай склади. Утвори з них слова, а зі слів — речення. Запиши.

Дві ки ронь хма зу ся м стрі

2. Якою буквою позначено м'якість звука [н'] у слові *хмароньки*?

Буква **ь** (знак м'якшення) позначає на письмі м'якість попереднього приголосного звука.

107.

1. Прочитайте.

Широкий степ — степова ... , **глибоке** море — морська ... , **зелена** трава — трав'яна ... .

2. До виділених слів доберіть і запишіть словосполучення за зразком. Поясніть вживання знака м'якшення.

Зразок.

Блакитне небо — небесна блакить.

108.

1. Прочитай.

Зайці, ведмеді, лосі, окуні, журавлі.

2. Зміни подані слова так, щоб вони називали один предмет. Запиши за зразком.

Зразок.

3. Підкресли слова, в яких усі приголосні звуки дзвінкі.

109. 1. Прочитай текст.

Увечері ми поверталися з полювання. Їхали лісом. Під машину лягав килим опалого листя, і вона рухалася поволі. Раптом машина зупинилася. На дорозі лежала чудернацька **кулька**, обліплена опалим листям. Ми підійшли ближче. Це був їжачок. Він злякався світла, шуму мотора і завмер на дорозі.

За Олегом Буценом

2. Доповни і запиши речення.

Їжачок завмер на дорозі, бо ... .

3. Побудуй звукову модель виділеного слова.

Ой по горі льон, льон

З народного

110. 1. Прочитайте або проспівайте уривок із народної пісні.

Ой по горі льон, льон,
по долині мак, мак.
Любі наші маківниці,
сіяти би так, так.
Ой по горі льон, льон,
по долині мак, мак.
Любі наші маківниці,
полоти би так, так.

2. Коли, на вашу думку, українці виконували цю пісню? Чому ви так вважаєте?

3. Запишіть із пам'яті перші два рядки. Побудуйте звукову модель слова **льон**.

111. Із поданих складів утвори і запиши слова.

112. 1. Уважно розгляньте таблицю.

ВЖИВАННЯ БУКВОСПОЛУЧЕНЬ **ЬО**, **ЙО**

У середині та в кінці складу пишеться ЬО	На початку слова і складу пишеться ЙО
дзьоб пе- ньок сьо -за Льо -ня си- ньо -го	Йо -сип йо -го га- йок зна- йо -мий ма- йо -рить

2. Чітко вимовте виділені склади. Що позначає знак м'якшення у словах першої колонки?

3. Зробіть висновок про поділ на склади слів із буквосполученнями **ЬО**, **ЙО**.

М'якість приголосного звуку перед **о** позначається знаком м'якшення (**ь**): *льон, польовий*.

Під час перенесення слів буквосполучення **ЬО**, **ЙО** розривати не можна: *бадьорий, ма-йор*.

113. 1. Прочитай текст. З'ясуй, які букви пропущено в окремих словах.

ЗВІДКИ ПРИЙШЛА БІЛА СОРОЧКА

Твоя біла сорочка прийшла з поля. Он лан голубіє. Високі пол..ві рослини одна біля одної виструнчились, від низу до верху обсіпані дрібнен..ким листям. А вгорі, як блакитні зірочки, — квіти. Довго в небо дивилис.., усі кол..ри звідти собі забрали. Л..н цвіте. Так і твоя сорочка росла і цвіла тут.

За Галиною Демченко

2. Чи знаєш ти, скільки сил та вміння треба докласти, щоб цупкі стебельця льону стали нитками для твоєї м'якенької сорочки? Розкажи.

3. Знайди речення, в яких описано цвітіння льону. Перечитай їх, а тоді запиши з пам'яті.

114. 1. Прочитай прислів'я.

1. Де прац..витий господар робит.., там і поле буйно родит.. . 2. На дерево дивис.., як родит.., а на людину, як робит.. .

2. Спиши, вставляючи пропущені букви. Підкресли слова, в яких усі приголосні звуки дзвінкі.

§ 10. Подовжені м'які приголосні звуки

Правду завжди боронити

Микола Вороний

115. 1. Виразно прочитайте уривок із вірша.

ПРИВІТАННЯ СИНОВІ НА ІМЕНІНИ

Правду завжди боронити
чесно, по звичаю,
серцем всім її любити
і для неї вік прожити —
ось чого бажаю.

Не ходить рабом похилим,
плачучи з одчаю,
а з **обличчям** ясним, милим,
бути певним, бути смілим —
ось чого бажаю.

Микола Вороний

2. Чого бажає поет синові?

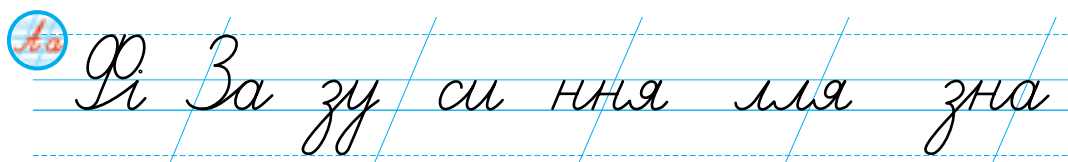
3. Прочитайте виділені слова вголос. Зверніть увагу, як вимовляються м'які приголосні звуки.

116. 1. Розглянь таблицю та доповни її, добираючи слова за зразком.

що робити?	що?
вітати	вітання
бажати	
малювати	

2. Запиши слова парами. Знайди серед них ті, в яких звуків менше, ніж букв. Поміркуй, чому.

117. Спиши склади з великими літерами. Із решти складів утвори і запиши слова.

118. 1. Розгляньте таблицю. Прочитайте слова першого і другого стовпчиків парами, чітко вимовляючи виділені склади. Зіставте вимову цих складів.

зна- ння	зна- ні (стежки)
писа- ння	писа- ні (букви)
чита- ння	прочита- ні (книги)
весе- лля	весе- лі (свята)

2. У яких словах м'які приголосні звуки вимовляються подовжено? Як вони позначаються на письмі?

М'який подовжений приголосний звук позначається на письмі двома однаковими літерами: **світання, віття, галуззя**.

3. Побудуйте звукові моделі слів *знання* і *знані* (стежки). Зверніть увагу, що подовження звука у звуковій моделі позначають двокрапкою.

•	- •	= •	- •	=: •
---	-----	-----	-----	------

о по ві да ння

119. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Гіллясті дерева сумно схилилися в німій задумі.
Земля сивіє памороззю. Зустрічний вітер боляче
щипає обличчя. Незабаром зима.

За Яковом Башем

2. Спиши текст. Підкресли букви, які позначають м'які
подовжені приголосні звуки.

120. 1. Від поданих слів утвори слова із подовженими
м'якими приголосними звуками.

Жити, солити, змагатися, щебетати.

2. Запиши слова парами за зразком.

Зразок.

3. З однією парою слів (на вибір) склади і запиши ре-
чення.

Вийшли зрання на гуляння українські діти

Ганна Черінь

121. 1. Виразно прочитайте уривок із вірша.

Вийшли зрання на гуляння
українські діти,
їх стрічали і вітали
українські квіти.
Ось волошки, сонні трошки,
синім шовком шиті,
ясноокі, чисто вмиті,
розбрелись по житі...

Ганна Черінь

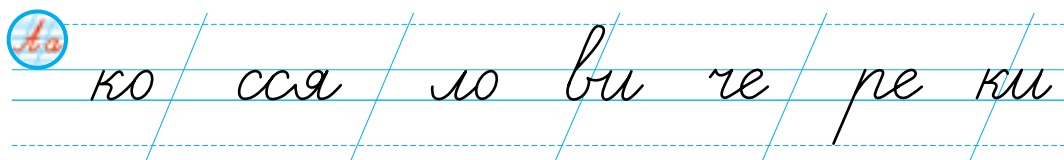

2. Поміркуйте, які ще українські квіти могли стрічати
дітей.

3. Випишіть слова з м'якими подовженими приголосними звуками.

4. Слово *українські* поділіть для перенесення.

122. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

черевіки

2. Поділи для перенесення: I варіант — слово *вугілля*, II варіант — слово *багаття*. Перевір себе за правилом.

Слова із подовженими приголосними звуками на склади ділять тільки так: *ко-рі-ння*.

Переносити з одного рядка в інший ці слова можна по-різному: *ко-ріння*, *корі-ння* або *корін-ня*.

123. 1. Прочитай і спиши, вставляючи пропущені букви.

1. Не лише силою треба боронитися, а й умі..ям.

2. Зна..я робить жи..я красним. 3. Хто зна..я має, той і мур зламає.

2. Поясни, як ти розумієш зміст цих прислів'їв.

124. 1. Прочитай.

Мало, мало, ой мало **життя**,
аби втішити всіх і розрадить,
перейнятись до всіх **співчуттям**,
по голівці кульбабу погладить.

Павло Мовчан

2. Які слова вірша тебе вразили? Чому?

3. Спиши вірш. Підкресли слова, в яких усі приголосні звуки дзвінкі.

4. Виділені слова поділи для перенесення.

§ 11. Вживання апострофа

Грицю, Грицю, до роботи!

З народного

125. 1. Прочитайте або проспівайте куплет із жартівливої пісні.

Грицю, Грицю, до роботи!
В **Гриця** порвані чоботи.
Грицю, Грицю, до **телят**!
В Гриця ніженьки **болять**.

2. Випишіть виділені слова. Вимовте м'які приголосні звуки. Якими буквами позначено м'якість цих приголосних? Які звуки позначають букви ю, я?

3. Які звуки позначають букви я, ю, є у наведених словах?
Ярина, Мар'яна, Юрко, Євгенко.

126. Спиши склади з великими літерами. Із решти складів утвори і запиши слова.

Єв / Тля / то / с'я / в'я / здо / ро

127. 1. Прочитайте і спишіть прислів'я. Поясніть, як ви розумієте його зміст.

Ранні пташки росу **п'ють**, а пізні — слізки **ллють**.

2. Розгляньте звукові моделі виділених слів. Зверніть увагу, що буква ю в обох випадках стоїть у середині складу.

п'ють $\boxed{- = \bullet =}$

ллють $\boxed{=: \bullet =}$

3. Поміркуйте, чому в слові *ллють* буква ю позначає м'якість попереднього приголосного звука [л':], а в слові *п'ють* вона не позначає м'якості попереднього звука [п]. Зробіть висновок.

Букви перед апострофом позначають тверді приголосні звуки.

- 128.** 1. Розглянь таблиці та доповни їх словами з апострофом за зразком.

хто?		що?	який?
хлопець	хлоп'я	солома	солом'яний
голуб		трава	
ластівка		дерево	

2. Запиши три пари слів (на вибір). Підкресли букви, між якими стоїть апостроф. З однією парою слів склади і запиши речення.

- 129.** 1. Прочитай речення. Доповни їх словами з апострофом.

1. Пташку від холоду захищає ... . 2. Пишні квіти в букеті відцвіли і ... . 3. Навесні пташки ... гнізда.

2. Запиши доповнені речення. Побудуй звукову модель слова *в'ють*.

Сім'я вечеря коло хати

Тарас Шевченко

- 130.** 1. Розгляньте малюнок і прочитайте уривок із вірша.

Сім'я вечерея коло хати,
вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
а мати хоче научати,
так соловейко не дає.

Тарас Шевченко

2. Чи знаєте ви цей вірш? Якими словами він починається?
3. Запишіть із пам'яті перші два рядки.
4. Чітко вимовте слова *сім'я*, *вечірня* по складах. Які звуки позначає буква *я* у кожному випадку?

131. Спиши склади, слова.

На / з голуб'я / хлоп'я сім'я

132. 1. Прочитайте слова парами. Чітко вимовляйте звуки, позначені виділеними буквами.

цвях — в'яз
зоря — пір'я
бюро — б'ють

2. Порівняйте *вя* і *в'я*, *ря* і *р'я*, *бю* і *б'ю* за написанням та за звуковим складом.

вя [в'а]

= •

в'я [в'я]

- = •

ря [р'а]

= •

р'я [р'я]

- = •

бю [б'ю]

= •

б'ю [б'ю]

- = •

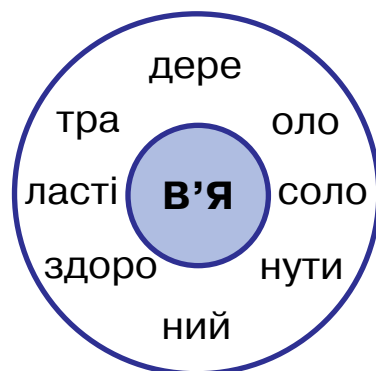
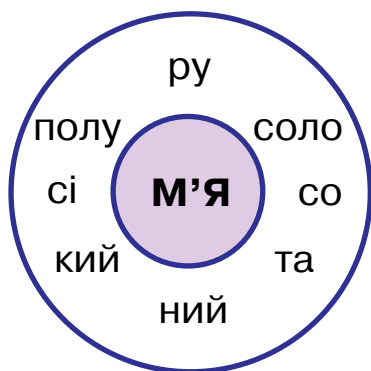

3. У якому випадку букви *я*, *ю* позначають по два звуки? Зробіть висновок, коли ставиться апостроф.

Апостроф ставиться після букв **б**, **п**, **в**, **м**, **ф** та **р**, що позначають тверді приголосні звуки, перед **я**, **ю**, **є**, **ї**, які позначають по два звуки: [йа], [йу], [йе], [йі]. Наприклад: *б'ю*, *п'є*, *солов'ї*, *м'ята*, *міжгір'я*.

- 133.** 1. Пограйте в гру «Чарівні кола». Прочитайте склади й утворіть із них слова.

2. Запишіть декілька слів (на вибір). Поясніть їх правопис.

- 134.** 1. Прочитай і спиши речення, вставляючи, де потрібно, апостроф.

На нашому подвір..ї матуся посадила **духм..яну м..яту**, жовтогар..ячі чорнобривці. Ми з татусем підв..язали кущі троянд.

Навесні зазеленіє наш сад. Буде зустрічати нас м..якою травицею та веселим співом солов..я.

2. Побудуй звукові моделі виділених слів.

- 135.** 1. Прочитай і спиши українські народні прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

1. Добре ім'я — найкраще багатство. 2. Без гілок — не **дерево**, без дітей — не сім'я. 3. Краще на п'ять хвилин раніше, ніж на хвилину пізніше.

2. Від виділеного слова утвори і запиши слово з апострофом.

Бджола мала, а й та працює

З народного

136. 1. Учімося читати сторінки природи! Спостерігаймо разом.

МРІЯ

Як виросту — збудую хату,
на хаті колесо приб'ю,
а там я поселю крилату
лелечу клекітну сім'ю.

Нехай розводиться, гніздиться
по всіх деревах і хатах,
нехай мені щоночі сниться,
що я літаю, наче птах.

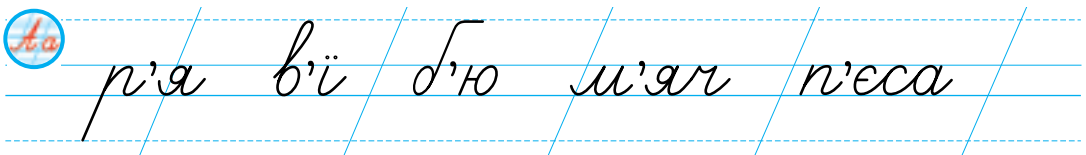
Дмитро Павличко

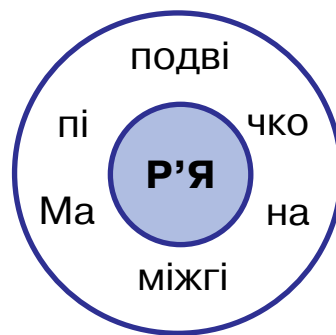
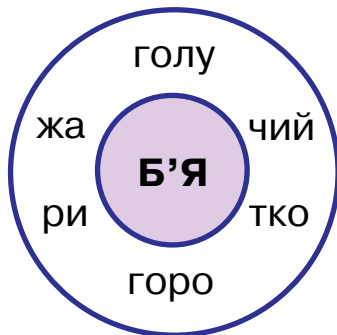
2. Хто розповідає про свою мрію? Яким ви уявляєте героя вірша?

3. Випишіть слова з апострофом та поясніть їх правопис.

137. Спиши склади і слова.

138. 1. Пограйте в гру «Чарівні кола». Прочитайте склади й утворіть із них слова.

2. Запишіть декілька слів (на вибір) та поділіть їх для перенесення. Перевірте себе за правилом.

Апостроф під час перенесення слів не можна відокремлювати від попередньої літери: *пір'-їна*, *Мар'-яна*, *солов'-їний*.

- 139.** 1. Прочитай. Заміни виділені слова за зразком і запиши утворені словосполучення.

ґрунт **із торфу**, капелюх **із соломи**, лавка **із дерева**, ложка **із олова**, гніздечко **із трави**.

Зразок.

Торф'яний ґрунт.

2. Поділи слово *торф'яний* для перенесення по-різному.

- 140.** 1. Розгляньте малюнок.

2. За змістом малюнка складіть зв'язну розповідь, використовуючи подані слова та словосполучення. Доберіть заголовок.

Лук'янка, Мар'янка, Дем'янка; приносять траву духмяну, частують із рук; клубочки пухові.

3. Прочитайте прислів'я і поміркуйте, чи стосується воно героїв вашої розповіді. Обґрунтуйте свою думку.

Бджола мала, а й та працює.

141. 1. Прочитай рядки з віршів Володимира Сосюри.

1. Троянда **в'яне** й ронить пелюстки, додолу ронить, як **багряні** сльози. 2. І **сп'янілий** до нестями, вечір квітами пропах, **солов'їними** піснями заливається в кущах.

2. Спиши речення. Поясни правопис виділених слів.

Запитання і завдання для повторення

Повторюємо розділ «Звуки і букви».

1. На які дві групи поділяються звуки української мови? Чим відрізняється їх вимова?
2. Скільки голосних звуків в українській мові?
Котигорошко вважає, що шість, а сестричка Оленка — що їх десять. Визнач, хто з казкових героїв відповів правильно. Обґрунтуй свою думку.
3. Прочитай віршовані рядки.

До вас, мої рідні, звертаюся я —
найменший у нашій сім'ї.
Стоїть на узліссі ялинка моя —
не зрубайте її.

Дмитро Павличко

Вернигора мав знайти у першому реченні слова, в яких звуків більше, ніж букв. Він виписав такі слова: *мої, звертаюся, я, сім'ї*. З'ясууй, чи правильно казковий герой виконав завдання. Поясни, чому ти так вважаєш.

4. Які приголосні звуки називаються дзвінками? глухими?
5. Назви парні дзвінки й глухі приголосні звуки. Які дзвінки звуки не мають парних глухих?
6. Які букви позначають на письмі м'якість приголосних звуків?
7. Наведи приклади слів, у яких букви *я, ю, є* позначають по одному і по два звуки.
8. Як позначається на письмі м'який подовжений приголосний звук? Наведи приклади.
9. Пригадай правило вживання апострофа, наведи приклади.

СЛОВО

§ 12. Слово. Лексичне значення слова

Рідна мова в рідній школі

Олександр Олесь

142. 1. Прочитай виразно вірш.

Рідна мова в рідній школі!
Що **бринить** нам чарівніш?
Що нам ближче і миліш,
і дорожче в час недолі?!
Рідна мова! Рідна мова!
Що в єдине нас злива, —
перші матері слова,
перша **пісня** колискова...

Олександр Олесь

2. Якими словами поет називає рідну мову? А з чим ти можеш порівняти рідне слово?

3. Прочитай виділені слова. Усно склади з ними речення. Слова *рідна мова* поділи для перенесення.

143. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

2. Склади з кожним утвореним словом речення. Одне речення запиши. Побудуй його схему.

3. Як пишуть слова в реченні?

Слова в реченні пишуть окремо одне від одного.

144. 1. Прочитай текст. Чому він має таку назву?

ВОГНЕННА КНИГА

На полиці стояла цікава книга. В ній розповідалося про могутнього багатиря. Слова в книзі палали, як розпечене залізо.

Як тільки доторкнеться палаюче, вогненне слово до серця людини, в ньому спалахує вогник добра.

За Василем Сухомлинським

2. Знайди у тексті й випиши слова, якими автор характеризує книгу, слово.

Книга (яка?) ...

Слово (яке?) ...

3. Знайди і випиши речення, що відповідає даній схемі.

└ — — — — .

145. 1. Прочитай слова, правильно їх наголошуючи.

Добро́, до́брий, добро́дїй, доброта́, зло.
Чергові́й, учі́тель, шко́ла, дру́зі.

2. Яке слово у першому рядку «зайве»? Чому?

чергові́й

учі́тель

календа́р

146. 1. Розшифруй текст загадки та відгадай її.

¹Вам ¹⁰са ²роз ¹³чить ³ка ¹⁴із ⁹а ¹⁶ду.
⁵всі ⁴же ⁸ди, ⁶при ¹²мов ¹⁵ро ⁷го ¹¹ма

2. Склади і запиши два-три речення зі словом-відгадкою.

147. 1. Прочитай початок казки.

ЛИСЕНЯТКО-ПЕРШОКЛАСНИК

У Лисиці був **синочок** — **руденьке Лисенятко**. Навчалось воно у першому класі.

Лисенятко було не дуже старанним учнем. Йому не хотілося вранці прокидатися, умиватися, чистити зуби, снідати.

От руденьке вирішило: не піду сьогодні до школи.
— Мамо, — прошепотіло жалібно вранці Лисенятко, — у мене зуб болить...

За Василем Сухомлинським

2. У першому реченні руде Лисенятко назване *синочком*. Простежте, якими словами називає письменник Лисенятко в наступних реченнях. Чому?

3. Розгляньте малюнок і придумайте продовження казки.

148. 1. Прочитай іще раз текст із попередньої вправи. Звернися до Лисенятка-першокласника, висловлюючи йому пораду або застереження.

2. Спиши перший абзац. Виділені слова поділи для перенесення.

§ 13. Слова, однакові за звучанням, але різні за значенням

Не тужи, журавлику, не журись

З народного

149. 1. Прочитай речення.

Усміхнулось **сонечко** до малої **Сонечки**.

Грицько Бойко

2. На які питання відповідають виділені слова? Що кожне з них означає?

150. 1. Розгляньте малюнок та назвіть зображені предмети.

2. Які слова звучать однаково? Що кожне з них означає?
3. Складіть і запишіть речення із цими словами.

151. Спиши буквосполучення. Із поданих складів утвори і запиши слова.

Ми сачу мі рі зо

152. 1. Розглянь малюнки і прочитай віршовані тексти.

1. Не тужи, журавлику, не журись,
без журби на сонечко подивись.
Журавочка-мама тебе, журку, любить.
А мамина ласка, як сонце, голубить.

Народна пісня

2. А он же, бачиш: в камені криниця,
мале відерце в дзьобі журавля.
Гори цієї дивна таємниця —
оця пробита в камені криниця...

Ліна Костенко

2. В якому значенні вжито слово *журавель* у народній пісні? А у вірші Ліни Костенко?

3. Спиши перші два рядки одного з віршів (на вибір).

153.

1. Прочитайте слова, правильно вимовляючи звуки, позначені виділеними буквами.

рясно
ку**ря**ва
рядно
бу**ря**к
бу**ря**

пі**р'**я
подві**р'**я
ганчі**р'**я
бу**р'**ян
міжгі**р'**я

2. Порівняйте **ря** і **р'я** за написанням та за звуковим складом. Пригадайте правило вживання апострофа.

ря [р'а] = •

р'я [р'я] - = •

3. Складіть і запишіть речення із двома словами (на вибір).

154.

1. Прочитай і спиши речення.

1. Ходить сон коло вікон, а дрімота — коло плоту.
(З народного) 2. Не сон-трава на могилі вночі процвітає...
(Тарас Шевченко)

2. Підкресли слова, що звучать однаково, але мають різні значення.

§ 14. Слова, близькі та протилежні за значенням

Де взялась весела зграя, жарограді снігурі

Олександр Олесь

155. 1. Виразно прочитайте уривок із вірша. Вивчіть напам'ять перше речення.

Звідкіль гості налетіли
стоголосим **табуном**
і розсипалися в полі
над розсипаним зерном?
Заспівали, задзвеніли,
мов заграли кобзарі...
Де взялась весела **зграя**,
жарограді снігурі.

Олександр Олесь

2. Запишіть речення з пам'яті.
3. Випишіть виділені слова. Як ви розумієте їх значення? Поміркуйте, з якою метою автор вживає ці слова.
4. Знайдіть у творі інші близькі за значенням слова. Запишіть їх. Яким словом можна доповнити цей ряд?

Слова, близькі за значенням, допомагають нам говорити про одне й те саме по-різному, збагачують наше мовлення.

156. Спиши склади і слова.

жа / сті / гу / гості / жарограді

157. 1. Прочитай. Чи є серед слів кожного рядка «зайве» слово? Чому ти так вважаєш?

1. Алфавіт, абетка, літера, азбука.
2. Говорить, гомонить, мовчить, каже, промовляє.
3. Гарний, красивий, вродливий, поганий, чудовий.

2. Спиши слова, близькі за значенням.

158. 1. Прочитайте. Виберіть з дужок найбільш влучні слова і запишіть прислів'я.

1. Маленька (робота, праця, труд) краща за велике безділля. 2. (Грамотний, письменний, освічений) бачить більше поночі, як неписьменний удень. 3. Не (сумуй, журись, тужи), а за діло берись.

2. Побудуйте звукову модель слова *краща*.

159. 1. Прочитайте опис снігура.

Снігур — птах невеликий. Животик у нього червоного кольору, а крильця — сірого. У пташки **коротенький** хвіст та **маленький** дзьоб. Очі **чорні**, як намистинки. Ці червоногруді птахи гостюють у нас тільки **взимку**.

2. До виділених слів доберіть і запишіть слова, протилежні за значенням. На які питання вони відповідають?

Слова, протилежні за значенням, утворюють пари. Обидва слова в таких парах відповідають на одне питання.

160. 1. Прочитай і відгадай загадку.

ХТО ВОНА?

Прийшла до нас бабуся
у білому кожусі.
Поля (одягла, причепурила, прибрала),
пухнастим снігом вкрила.
Вгадайте, хто вона,
бабуся (охайна, акуратна, чепурна)?

Ганна Зралко

2. Спиши загадку, вибираючи з дужок найбільш влучні слова. Допиши відгадку.

§ 15. Корінь слова. Спільнокореневі слова

Білесенькі сніжиночки, вродились ми з води

Микола Вороний

161. 1. Учімося читати сторінки природи! Поспостерігаймо разом.

Погляньте, як кружляють у зимовому вальсі сніжинки. Чому, на вашу думку, їх часто порівнюють із метеликами, пушинками, білими мухами? Що або кого ще нагадують вам сніжинки?

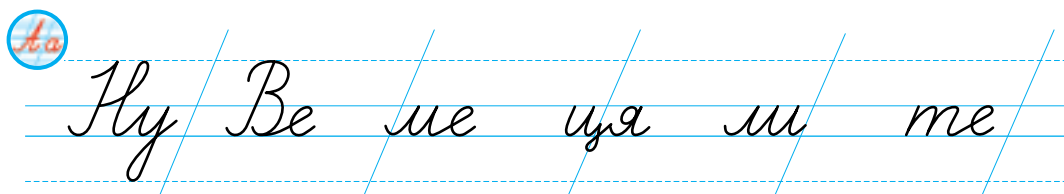
Спіймайте сніжинку на рукавичку. Придивіться. Яка вона за формою? На що схожа? Чи бувають однакові сніжинки?

Тепер зніміть рукавичку, щоб сніжинка опинилася на долоні. Чому вона розтанула? Що залишилося після неї?

2. Чи знаєте ви, як утворюються сніжинки? «Поговоріть» зі сніжинкою. Що вона могла б розповісти про себе та своїх сестричок?

162. Спиши склади з великими літерами. Із решти складів утвори і запиши слово.

163. 1. Прослухайте уривок із вірша Миколи Вороного у супроводі музики П. Чайковського з балету «Лускунчик» (дія перша, картина друга).

Білесенькі сніжиночки,
вродились ми з води;
легенькі, як пушиночки,
спустилися сюди.

Ми хмарою носилися
від подиху зими,
і весело крутилися
метелицею ми.

Микола Вороний

 2. Чи співзвучні музика й поезія? Уявіть себе сніжинками і виконайте хоровод.

3. Запишіть із пам'яті рядки, які вам найбільше сподобались.

4. До слова *метелиця* доберіть слова, близькі за значенням.

5. Прочитайте та відгадайте загадку.

Впаде на землю —
не розіб'ється,
впаде у воду —
розпливеться.

6. Запишіть слово-відгадку та побудуйте його звукову модель.

164. 1. Прочитай текст.

Сиплеться на землю пухкий сніжок. Різкий вітер жене його по замерзлій землі. Давно відлетіли в теплі краї птахи. У лісі панує тиша.

За Оксаною Іваненко

2. Добери заголовок та обґрунтуй свій вибір.

3. Які з поданих слів «живуть» тільки взимку? Запиши їх. Усно постав до кожного слова питання.

Вітер, крига, бурулька, сніговик, роса, мороз, квіти, сніг.

165. 1. Прочитайте початок казки.

ПРО ЩО РОЗПОВІЛА СНІЖИНКА

Прийшла зима-білосніжка. У своєму чарівному кошичку принесла сніжинки та щедро сипнула їх людям. Кружляли сніжинки в повітрі і тихо спускалися на землю.

Сіла сніжна зірочка мені на рукав...

2. Продовжте казку на основі власних спостережень за природою.

3. Запишіть своє продовження казки.

166. Візьми у бібліотеці казку Зірки Мензатюк «Мільйон мільйонів сніжинок». Прочитай її своїм рідним (друзям). Порівняй складену в класі казку «Про що розповіла сніжинка» із твором письменниці.

Яка шубка в хом'яка?

Ігор Січовик

167. 1. Прочитай скоромовку та вивчи її напам'ять.

Яка шубка в хом'яка?

В хом'яка вона м'яка.

Ігор Січовик

2. Запиши з пам'яті. Підкресли слово, яке відповідає на питання *яка?*

168. 1. Розглянь таблицю.

<i>хто?</i>	<i>які?</i>
хом'ячки	дружні, сварливі, спритні, працьовиті, ліниві

2. Склади і запиши речення зі словами, що характеризують хом'ячків.

169. Із поданих складів утвори і запиши слова.

шок ра хов бер до

170. 1. Прочитайте стовпчики слів. У кожному випадку знайдіть «зайве» слово та поясніть свій вибір.

ліз
ліс
лізти
залізити

казка
казати
косити
переказати

2. Що об'єднує решту слів кожного стовпчика? Зверніть увагу, як позначено їхню спільну частину. Такі слова називають «родичами», або **спорідненими словами**.

3. Спишіть споріднені слова, позначаючи спільну частину дужкою.

У споріднених словах (словах-«родичах») є спільна частина, однакова за значенням і звучанням, — **корінь**. Тому такі слова називають іще **спільнокореновими**. Наприклад: *спів*, *співак*, *співати*.

171. Прочитайте казку. Чи має вона завершення?

Якось у Хом'ячка розболілася голова. Хом'ячиха порадила йому звернутися до Мудрого Лиса. Пішов Хом'як поради просити.

У лисячій норі сиділи за столом Лис, Лисиця та Лисенята, калиновий чай пили.

— Вам, добродію, — каже Хом'ячкові Лис, — треба пити чай із калини. Біль як рукою зніме.

— А яка ж та калина? Як її упізнати?..

2. Усно придумайте продовження казки. Доберіть заголовок.

3. Знайдіть у тексті спільнокореневі слова. Випишіть їх та позначте корені за зразком.

Зразок.

Порадила, порада.

172. 1. Прочитай слова, правильно вимовляючи звуки, позначені виділеними буквами.

дух**м**яний
ть**м**яний

м'яч   **м'**ясо
ім'**я**   рум'**я**ний
м'ята   **м'**який

2. Порівняй **мя** і **м'я** за написанням та за звуковим складом. Чому в словах першого стовпчика не ставиться апостроф?

мя [м'а]   = •

м'я [м'я]   - = •

3. Спиши слова. Побудуй звукові моделі двох із них (на вибір).

духм'яний

173. 1. Прочитай текст, змінюючи подані в дужках слова відповідно до змісту речень.

Хом'яки живуть у (нори). Вони їдять зерно, корінці, соковиті стебла (трава), а також комах.

У домашніх умовах тримають золотистих та білих (хом'ячки).

2. Запиши виправлений текст. До слова *трава* усно добери спільнокореневі слова. Визнач корінь.

Дивіться: метелики з неба летять!

Олександр Олесь

174. 1. Виразно прочитайте вірш.

Погляньте, погляньте, яка благодать!
Дивіться: метелики з неба летять!
Квітки повмирили усюди надворі, —
морóзець малює на шибках узорі...

Олександр Олесь

2. Із яким настроєм ви читали перші два рядки? Чому?

3. Про яких метеликів ідеться у вірші? Обґрунтуйте свою відповідь.

4. Знайдіть слова, в яких звуків менше, ніж букв. Поясніть, чому.

175. Спиши великі літери. Із поданих складів утвори і запиши слова.

З Е хо ла ві то на хур ви

176. 1. Розгляньте малюнок. Який настрій він створює?

2. Прочитайте текст, виділяючи кінець кожного речення паузою та відповідною силою голосу.

Мороз на вікнах намалював **казкові** картини. На одній — стежка сива, над нею — дерева теж сиві, наче цвітуть! На другій — листя широке, а посередині — квітка казкова. На квітці джмелик сидить, медок бере.

За Дмитром Чередниченком

3. Чи відповідає малюнок змісту тексту? Чому ви так вважаєте? Що хотілося б зобразити вам?

4. Доберіть до тексту заголовки. Обґрунтуйте свій вибір.

5. Спишіть перше речення. До виділених слів доберіть і запишіть спільнокореневі слова.

177. 1. Перечитайте текст із попередньої вправи.

2. Які казкові картини намалював мороз? Складіть і запишіть одну відповідь, скориставшись опорними схемами.

_____ намалював сиву _____ і _____ дерева.

Мороз _____ листя _____ і квітку _____ .

3. Прочитайте слова. Визначте, чи всі вони є спільнокореневими до слова *намалював*. Поясніть, чому ви так вважаєте.

Намалював, малюнок, малюк, малювати, розмальований, малий.

178. 1. Зі слів кожного рядка склади і запиши речення.

- ▶ та, льодом, Річки, вкрилися, озера.
- ▶ дихати, під, Важко, риби, кригою.
- ▶ взимку, треба, Тому, на, прорубувати, ополонки, водоймах.

2. Поміркуй! Чому рибі важко дихати під кригою?

3. Чи можна вважати слова *лід* і *крига* близькими за значенням? Поясни, чому.

4. Побудуй звукову модель слова *льодом*.

179. 1. Прочитай вірш. Якщо він тобі сподобався, вивчи його напам'ять.

Гілки похитує вітрець,
сніжок снігур покльовує,
а Морозенко-пустунець
нам вікна розмальовує.

Анатолій Камінчук

2. До слова *гілки* добери і запиши спільнокореневі слова. Познач корінь.

§ 16. Слова — назви дій. Слова — назви предметів. Слова — назви ознак. Слова — назви чисел

Спала природа під ковдрою білою

Олександр Олесь

180. 1. Прочитайте уривок із вірша.

Холодно зараз в лісах і лугах, —
все потонуло в глибоких снігах.
Бігають **зайчики**, мерзнуть, тремтять,
затишок хочуть собі відшукать.

Олександр Олесь

2. Які картини ви уявляєте?

3. Усно поставте питання до виділених слів.

4. Скориставшись довідкою, доповніть і запишіть речення.

Настала зима (*яка?*) ... .

Слова для довідки: холодна, тепла, морозна, сніжна.

181. Із поданих складів утвори і запиши слова.

Ку Де ва ре ці

182. 1. Розглянь таблицю.

що?	що робить?
сніг вітер	свище, дме, зриває, мете, падає, вкриває

2. Що може робити сніг? А вітер? Запиши слова парами за зразком.

Зразок.

Ялинка (що робить?) зеленіє.

183. 1. Прочитайте речення.

1. Тихий сон по горах ходить. (Осип Маковей) 2. Два яблучка червоненькі несуть донечки для неньки. (За Марійкою Підгірянкою)

2. Розгляньте таблицю.

Слова	На які питання відповідають	Що називають	Висновки
сон донечки	що? хто?	предмети	це слова — назви предметів
тихий червоненькі	який? які?	ознаки предметів	це слова — назви ознак
ходить несуть	що робить? що роблять?	дії предметів	це слова — назви дій
два	скільки?	число	це слово — назва числа

3. Що означають слова — назви предметів, слова — назви ознак, слова — назви дій, слова — назви чисел? На які питання відповідають? Наведіть приклади.

184. 1. Прочитайте початок казки.

Холодно взимку Зайчикові. Вибіг він на узлісся, а вже ніч настала. Мороз тріщить. Колючий сніг проти Місяця виблискує. Сердитий вітер з яру повіває. Сів Зайчик під кущем, простяг лапки до Місяця, просить:

— Місяцю любий, погрій мене своїми променями, бо довго ще Сонечка чекати...

За Василем Сухомлинським

2. Куди морозної ночі вибіг Зайчик? Із яким проханням він звернувся до Місяця?

3. Спишіть речення: I варіант — про сніг; II варіант — про вітер. Скористайтесь таблицею із попередньої вправи та знайдіть у цих реченнях слова — назви дій, слова — назви ознак, слова — назви предметів.

з'яць

185. 1. Прочитайте ще раз початок казки В. Сухомлинського із попередньої вправи.

2. Поміркуйте, як могли розвиватися події далі. Продовжте казку, використовуючи запропоновані робочі матеріали. Доберіть заголовок.

Що відповів Місяць на Зайчичове прохання?

Чи зміг він допомогти Зайчичові?

Як Зайчик подякував Місяцеві?

Поспівчував; шкода стало; холодні промені; не могу зігріти.

Порадив; освітив дорогу; надійний сховок; затишне кубельце.

Спасибі; щиро дякую, любий Місяцю; тепер ні сніги, ні морози не страшні.

3. Виразно розкажіть казку в особах.

186. 1. Прочитай авторську кінцівку казки про Місяця та Зайчика.

...Шкода стало Місяцеві Зайчика, він і каже:
— Іди полем, полем... Я тобі дорогу освітлювати-
му, а ти прямуй до великого стогу соломи.

Пострибав Зайчик, зарився у стіг, виглядає —
усміхається:

— Спасибі, любий Місяцю, тепер твоє проміння
тепле-тепле!..

Василь Сухомлинський

2. Порівняй складену вами в класі казку із твором В. Су-
хомлинського.

3. Спиши два останні абзаци. Підкресли слова — назви
дій. Усно постав до них питання.

§ 17. Слова — назви дій

Білі гуси на озеро впали

Олександр Олесь

187. 1. Підготуйтеся і прочитайте вірш в особах.

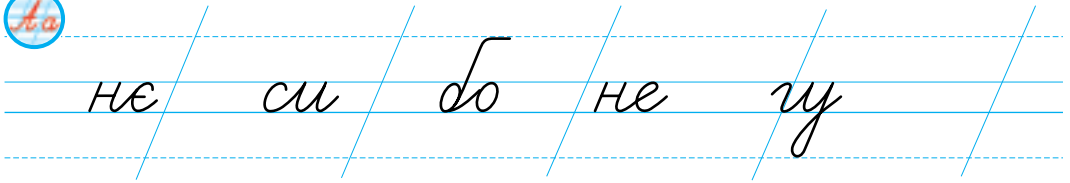
— Гуси, гуси,
де ви були?
— В синім небі
між хмар пливли.
— Де ж те небо?
— Впало в воду.
— А де вода?
— Коло броду.

Володимир Підпалій

2. Знайдіть у вірші слова — назви предметів, слова —
назви ознак, слова — назви дій. Поставте до кожного
слова питання.

188. Із поданих складів утвори і запиши слова.

189.1. Прочитай вірш.

Білі гуси на озеро впали,
тихі води кругом розгойдали...
Розцвіли, як купави великі...
Довго-довго їх чуються крики.
Намивалися, накупалися,
нагойдалися, нагулялися.
Закричали, знялись і полинули,
тільки пір'я на спогад покинули.

Олександр Олесь

2. Розглянь ілюстрацію. Який рядок вірша може бути заголовком до цього малюнка?

3. Знайди у вірші слова, що допомагають уявити, як тішилися гуси на озері. На які питання відповідають ці слова? Що означають?

190. Прочитайте подані в таблиці слова. Усно змініть їх за зразком.

хто?	що зробили?	що роблять?	що зроблять?	що зробити?
гуси	накупалися закричали полинули	купаються	накупаються	накупатися

Слова, які відповідають на питання *що робить?* *що роблять?* *що робив?* *що зробив?* *що робити?* *що зробити?*, означають дії предметів. Це слова — назви дій.

191. Розгляньте зображені глиняні іграшки. Як називають народних умільців, котрі виготовляють вироби з глини? Уявіть, що ви на ярмарку народних ремесел. Складіть і розіграйте в особах діалог майстра і покупця.

192. 1. Розгляньте таблицю та доповніть її за зразком.

Один хто? що робить?	Багато хто? що роблять?
Голуб туркоче. Соловейко тьохає. Дрізд співає. Журавель курличе.	Голуби туркочуть.

2. Запишіть речення парами. Обведіть рамочками літери, якими відрізняються слова — назви дій у кожній парі.

 193. 1. Прочитай речення. Чи зв'язані вони за змістом? Чому ти так вважаєш?

А в тиху погоду стежимо за хмарами.
Ми сидимо в траві й дивимось на сріблясті хвильки.
Я люблю ходити на озеро разом із другом.
І за тими, що глибоко-глибоко в озері.
І за тими, що високо-високо в небі.

2. Розташуй речення у правильній послідовності.

3. Спиши друге речення. Обведи «хмаринками» слова — назви дій.

 194. Поспостерігай разом із другом за хмарками. Намалюй хмаринку, що найбільше тебе здивувала. Добери до малюнка образний заголовок. Склади і запиши два-три речення про хмаринку.

§ 18. Слова — назви дій, протилежні за значенням

**Івасику-Телесику,
приплинь, приплинь до бережка**

З народного

 195. 1. Підготуйтеся і прочитайте вірш в особах. Доберіть заголовок.

— Ти куди біжиш, струмок?
— Через поле у яроч.
— І зупинишся в ярку?
— Ні, звідтіль — в **Десну**-ріку!

Варвара Гринько

2. Чому виділене слово написано з великої букви? Знайдіть на карті України Десну і Дніпро.

3. Знайдіть у вірші слова — назви дій. Усно поставте до них питання.

196. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

До чок / мо стру / чить / дзор

2. Спиши речення. Виділені слова поділи для перенесення.

Десна — притока **Дніпра**.

197. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте речення. Пригадайте казку, в якій звучать ці слова.

— Івасику-Телесику, приплинь, приплинь до бережка!

2. Прочитайте. Які за значенням ці слова — назви дій? Поспостерігайте, як вони змінюються за питаннями. Зробіть висновок.

(Що робити?) припливати — відпливати.

(Що робить?) припливає — відпливає.

(Що зробив?) приплив — відплив.

(Що зробить?) припливе — відпливе.

198. 1. Розгляньте схеми. Утворить і прочитайте слова.

піді
за
при
ви
віді

йшов

ви
від
пере
при
за

летів

2. Знайдіть слова, протилежні за значенням, і запишіть їх парами за зразком.

Зразок. *Зайшов — вийшов.*

3. Чим відрізняються слова кожної пари?

199. 1. Прочитай.

Заходжу (в клас) — ...

Зав'язую (вузлик) — ...

Наливаю (в чашку) — ...

2. Добери слова — назви дій, протилежні за значенням. Запиши за зразком.

Зразок. *Відчиняю (двері) —
зачиняю (двері).*

200. 1. Прочитай та відгадай загадку.

Із-за гори, з-за діброви
вийшли кралі чорноброві,
принесли води багато,
щоби землю напувати.

2. Випиши виділені слова — назви дій та добери до них слова, протилежні за значенням.

§ 19. Слова — назви дій, близькі за значенням

Вибіг дощик на дорогу

З народного

201.1. Прочитай вірш.

Дощик, дощик, ти вже злива!
Плаче груша, плаче слива.
Ти періщить заходився,
соловейко застудився.
А тепер лежить під пледом,
п'є гарячий чай із медом.

Ліна Костенко

2. Яким ти уявляєш собі цей дощ?

3. «Поговори» із соловейком. Вислов йому співчуття, пораду.

4. Випиши слова — назви дій. Усно постав до них питання.

202.1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

щик до де й не щить рі

2. Спиши речення. Побудуй звукову модель слова *дощ*.
Сивий дощ налетів, опустивши вуса.

Петро Зуб

203.1. Прочитай слова — назви дій.

Іде, мрячить, періщить, лле ... .

Дує, свище, виє ... .

Пливуть, насуваються, линуть ... .

2. Поміркуй, про що йдеться у кожному рядку, і добери відповідні слова — назви предметів. Обґрунтуй свою думку.

204. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте народну пісеньку.

Вибіг дощик на дорогу,
підвернув зненацька ногу.
Не біжить тепер, не скаче,
а стоїть і дуже плаче.

2. Пошепки перечитайте перше речення. Що зробив дощик? Як він ішов спочатку? Доберіть влучні слова — назви дій.

3. Перечитайте друге речення. Як тепер іде дощик? Якими словами можна про це розповісти?

4. Прочитайте ряд слів. Поміркуйте, які з них краще підходять до першого речення пісеньки, а які — до другого. Обґрунтуйте свою думку.

Крапав, припустив, полив, дріботів, цяпотів, періщив, хлющав, накрапав, ляпотів.

205. 1. Прочитай. Вибери з довідки найвлучніші, на твою думку, слова і доповни речення.

... холодні вітри. Сірі хмари ... по небу.

Слова для довідки: пливуть, стеляться, віють, линуть, дмуть, свищать, біжать, ревуть.

2. Запиши речення. Підкресли слова — назви дій. Усно постав до них питання.

206. 1. Розглянь таблицю.

що я роблю?	що ти робиш?	що ми робимо?
спостерігаю	спостерігаєш	спостерігаємо
порівнюю		
розповідаю		

2. Зміни слова — назви дій за поданим у таблиці зразком.
3. Запиши та обведи рамочками літери, якими ці слова відрізняються.

207. 1. Прочитай і вивчи вірш напам'ять.

Ніби з кришталю намисто,
на квітки, гриби, на хвощ
з хмари **сіється** краплисто
теплий, чистий літній дощ.

Василь Діденко

Криштáль — дуже прозоре скло високого ґатунку, якому властива гра барв і мелодійний дзенькіт.

2. Запиши твір із пам'яті. До виділеного слова добери слова, близькі за значенням.
3. Побудуй звукову модель слова *кришталь*.

§ 20. Слова — назви предметів

Бурульки зі стріхи сміються крізь сльози

Володимир Базилевський

208. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте уривок із вірша.

Спів пташині потіха одна, —
хоч голодна, співа веселенько,
розважає пташине **серденько**,
жде, що знову прилине **весна**.

Леся Українка

2. Що є єдиною потіхою для пташки? «Поговоріть» із нею, утіште її, розрадьте.
3. Запишіть виділені слова. Усно поставте до них питання.

Слова, які відповідають на питання **хто?** або **що?**, означають **на́зву** предметів. Це слова — **назви** предметів.

209. Спиши буквосполучення. Із поданих складів утвори і запиши слова.

Вв вєд ди мідь ти
на нець ра

ведмі́дь

ра́нець

ди́тіна

210. 1. Розгляньте малюнок. Кого на ньому зображено?

2. Запишіть назви людей і тварин за зразком.

Зразок. (Хто?) дівчинка, тато, ...

211. 1. Розгляньте малюнки і назвіть зображені предмети.

2. Запишіть назви предметів за зразком.

Зразок.

(Що?) телефон, теплохід.

предмет

212. Розгляньте таблицю. Доберіть потрібні слова і доповніть її за зразком.

що?	хто?
казка	казкар
сад	
космос	
футбол	

На питання *хто?* відповідають слова — назви людей і тварин. Наприклад: *учитель, зайчик, жук*.
На питання *що?* відповідають слова — назви всіх інших предметів. Наприклад: *стіл, сніг, дерево*.

213. 1. Розглянь малюнок і прочитай оповідання.

ВЕСЕЛКА В БУРУЛЬЦІ

Вийшов Юрко з хати і побачив велику крижану бурульку. Вона звисала з даху.

Зійшло сонце, і бурулька заблищала різнокольоровими вогниками — синім, рожевим, червоним, блакитним, жовтим. Юрко стоїть, затамувавши подих від здивування.

Красива бурулька, мов веселка.

Василь Сухомлинський

2. Яку бурульку побачив Юрко? Як вона змінилася, коли зійшло сонце?

3. Випиши з тексту речення з порівнянням.

214. 1. Перечитай оповідання «Веселка в бурульці» (із попередньої вправи).

2. Запиши перші два речення з пам'яті. За потреби користуйся опорними схемами.

Вийшов _____ з _____ і _____ велику крижану _____.
Вона звисала з _____.

3. Підкресли слова — назви предметів.

§ 21. Слова — назви предметів, протилежні за значенням

Де ночує сонечко?

Олег Орач

215. 1. Підготуйтеся і прочитайте вірш в особах.

- Де ночує сонечко?
- У бабусі в хатинці.
- Хто ж його бабуся?
- Синє небо.
- Чим воно вкривається?
- Голубою хмаркою.

Олег Орач

2. Випишіть слова — назви предметів. Усно поставте до них питання.

216. 1. Прочитай та відгадай загадку.

Чорна корова
всіх людей поборола,
а білий віл
усіх людей підвів.

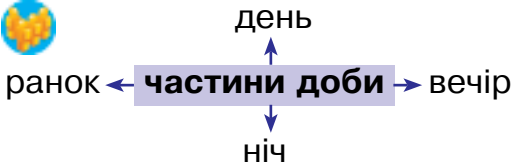

2. Розглянь малюнок. Чи сподобався він тобі? Уяви себе художником-ілюстратором та розкажи, що було б зображено на твоєму малюнку до цієї загадки.

3. Запиши слова-відгадки. Усно постав до них питання.

217. 1. Розгляньте схеми.

2. Прочитайте. За якою ознакою назви частин доби та назви пір року об'єднали в пари?

день — ніч

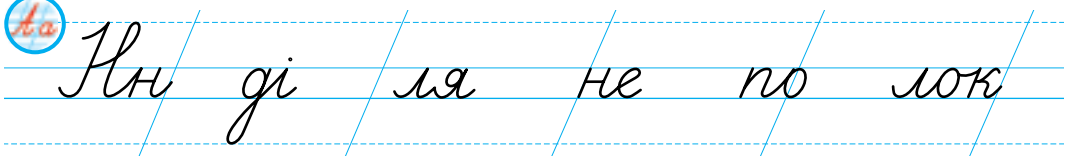
зима — літо

ранок — вечір

осінь — весна

3. Чи можна слова кожної пари назвати протилежними за значенням? Доведіть свою думку.

218. Спиши буквосполучення. Із поданих складів утвори і запиши слова.

219. 1. Прочитай загадку. Що це за батько, сини і доньки?

Я у батька третій син, а дітей у нього сім.
Маю четверо сестер і зовуть мене ... .

2. Запиши відгадки. Постав наголос.

неділя

понеділок

середá

четвѐр

220. 1. Прочитайте початок казки.

ЛІВА РУКА І ПРАВА РУКА

Пішла якомсь Маринка на город моркву полоти.
Вириває бур'ян — та все правою рукою, а ліва нічого не робить. Права рука втомилася і питає ліву:

— Чому ти байдикуєш? Дивись, як я працюю.
Кожна жилочка болить! А ти — нероба...

2. За що права рука докоряла лівій? Що могла б відповісти ліва рука?

3. Придумайте закінчення казки та розіграйте її в особах.

4. Знайдіть у тексті слова, протилежні за значенням. Усно поставте до них питання.

221. 1. Прочитай. До кожного слова з лівого стовпчика добери протилежне за значенням слово із правого стовпчика.

здоров'я

мороз

спека

темрява

світло

хвороба

2. Запиши слова парами за зразком.

Зразок.

§ 22. Слова — назви предметів, близькі за значенням

Стукає в вікна груша крислата

З народного

222. 1. Розгляньте малюнок. Прочитайте або проспівайте куплет із народної пісні.

Маленькі сіни, **ясна світлиця**,
всюди чистенько, так як годиться,
стукає в вікна груша крислата —
се наша хата, се наша хата.

2. Чи співзвучні малюнок і віршовані рядки? Виберіть з довідки і запишіть слова, що характеризують оспівану в народній пісні хату.

Наша хата (яка?) ...

Слова для довідки: весела, радісна, сумна, зажурена, усміхнена, заплакана.

3. Поміркуйте! Чи можна слово *хата* замінити словами *дім, оселя*? На яке питання відповідають ці слова? Які вони за значенням?

4. Побудуйте звукові моделі виділених слів.

5. Розкажіть про свою домівку. Що вона для вас означає?

223. Спиши склади.

Еи Ну Че ча не
ну ву са б о с ом

224. 1. Прочитайте віршовані рядки. Доберіть заголовок.

Мати — досвітня пташинка.
Лиш засіріє — уже
ходить по хаті навшпиньки,
наче мій сон береже.

Іван Гнатюк

2. З яким почуттям поет говорить про свою маму? Чому ви так вважаєте?

3. До слова *мати* доберіть і запишіть слова, близькі за значенням.

4. Розкажіть, що радує і що засмучує вашу матусю.

225. 1. Прочитай. Кого називають ці слова?

Оленяtko, курчатко, ведмежа, левеня.

2. Зміни слова за зразком і запиши у два стовпчики.

Зразок. *Одне* / *Багато*
ягня / *ягнята*

226. 1. Прочитай.

Коли не вмів ще й букваря читати,
ходив, як кажуть, пішки під столом,
любить людей мене навчала мати
і рідну землю, що б там не було.

Василь Симоненко

2. Як ти розумієш значення вислову *ходив пішки під столом*?

3. Чого змалечку навчала мати сина? Запиши відповідь.
За потреби користуйся опорною схемою.

Змалечку мати _____ любити людей
і _____ .

В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля

Тарас Шевченко

227. 1. Виразно прочитайте вірш.

РІДНА ХАТА

Різні в світі є країни,
різні люди є у світі,
різні гори, полонини,
різні трави, різні квіти.

Є з усіх одна країна,
найрідніша нам усім:
то — прекрасна Україна,
нашого народу дім.

Ганна Черинь

2. Розгляньте малюнок. Чи відповідає він змісту вірша?

3. Поміркуйте, чому поетеса назвала твір «Рідна хата».

4. Як називається дім нашого народу? Запишіть відповідь, використовуючи опорну схему.

Прекрасна Україна — то нашого _____.

228. Із поданих складів утвори і запиши слова.

Їо / йок / га / ка / чай / сип

229. 1. Прочитай та спиши речення.

В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля.

Тарас Шевченко

2. Як ти розумієш слова Великого Кобзаря?

230. Прочитайте слова та виберіть серед них «зайве». Якими за значенням є решта слів? Обґрунтуйте свою думку.

Домівка, хата, домашній, оселя.

231. 1. Розгляньте таблицю.

Учись розрізняти!

хата

змінені слова	спільнокореневі	близькі за значенням
хата	хатка	домівка
хати	хатній	оселя
хаті	хатинка	дім
хату	хаточка	
хатою		
у хаті		

2. Наведіть власні приклади.

232. 1. Виразно прочитай віршовані рядки.

Коли пісні мого краю
пливуть у рідних голосах,
мені здається, що збираю
цілющі трави я в лугах.

Максим Рильський

2. З чим порівнює поет пісні рідного краю? Поміркуй, чому.
3. Прочитай і спиши. Доведи, що ці слова і вислови є близькими за значенням.

Рідний край, сторононька рідна, рідна земля,
Батьківщина, Вітчизна, рідного народу дім.

4. З одним із висловів (на вибір) склади і запиши речення.

233. 1. Прочитай.

та не можна рідну матір вибирати.
Можна вибрати друга і по духу брата,
вибрати не можна тільки Батьківщину.
Можна все на світі вибирати, сину,

За Василем Симоненком

2. Розташуй рядки слів у правильному порядку і запиши вірш.
3. До слова *син* добери спільнокореневі слова. Запиши їх та познач корінь.

§ 23. Велика буква в іменах, по батькові та прізвищах людей

Вишиваю вишиваночку я для братика Іваночка

Варвара Гринько

234. 1. Виразно прочитайте вірш.

Вишиваю вишиваночку
я для братика **Іваночка**.
Вишиваночка у вишеньках,
ягідками рясно вишита.

Варвара Гринько

2. Який звук найчастіше повторюється у вірші? Яке враження створюється завдяки цьому?
3. Знайдіть у тексті слова — назви предметів. Усно поставте до них питання.

4. Запишіть із пам'яті перші два віршовані рядки. Поясніть, чому виділене слово написали з великої букви.

235. Спиши склад з великою літерою. Із решти складів утвори і запиши слова.

КІЛИМ

236. 1. Прочитай текст.

Цікаві зразки народної вишивки зібрала Олена Пчілка — українська письменниця. Вишивали за волинськими візерунками діти Олени Пчілки — Леся й Ольга.

2. Що тобі відомо про Олену Пчілку? Ким стала її донька Леся?

3. Спиши перше речення. Підкресли слова, написані з великої літери.

4. Що ти знаєш про написання імен та прізвищ людей?

Імена, по батькові та прізвища людей пишуться з великої букви.

237. 1. Прочитай.

(Т,т)арас (Ш,ш)евченко, (О,о)льга (К,к)обилянська, (І,і)ван (Ф,ф)ранко, (Н,н)аталя (З,з)абіла, (М,м)аксим (Р,р)ильський.

2. Вибери з дужок потрібні букви і запиши імена та прізвища.

3. Назви прізвища інших відомих тобі українських письменників та письменниць.

238. 1. Прочитайте поетичні рядки. Чи знаєте ви авторів цих віршів?

- ▶ Ой **вишеньки**-черешеньки,
червонії, спілі,
чого ж бо ви так високо
виросли на гіллі?
- ▶ Дивувалась зима:
чом се тають **сніги**,
чом льоди скресли всі
на широкій ріці?
- ▶ ...Світає.
Край неба палає,
соловейко в темнім гаї
сонце **зустрічає**.

2. До виділених слів доберіть спільнокореневі. Усно поставте питання до кожного слова.

3. Один із поданих уривків (на вибір) вивчіть напам'ять.

239. 1. Прочитай і спиши. Підкресли тільки прізвища.

Поет Павло Григорович Тичина, поетеса Леся Українка, композитор Микола Віталійович Лисенко, художник Іван Степанович Марчук.

2. Назви імена та прізвища інших відомих українських митців.

240. Обери один із варіантів і доповни речення іменами, по батькові та прізвищами. Запиши речення.

I варіант

Мене звать ...
Мого тата звать ...
Мою матусю звать ...

II варіант

Мою бабусю звать ...
Мого дідуся звать ...
Мого друга звать ...

§ 24. Велика буква у кличках тварин

Ой ти, коте Марку, ходиш по ярмарку

З народного

241. 1. Розгляньте малюнок. Прочитайте уривок із народної забавлянки та вивчіть його напам'ять.

Ой ти, коте **Марку**,
ходиш по ярмарку,
не купуєш, не торгуєш,
тільки робиш сварку.

2. Що ви порадили б котові Марку?
3. Поміркуйте, чому виділене слово написано з великої літери.

Клички тварин пишуться з великої літери.

4. Запишіть забавлянку з пам'яті.

242. Спиши склади з великими літерами. Із решти складів утвори і запиши слова.

Ку Не ки ніж лан зуб

243. Розгляньте таблицю та доповніть її, дібравши до назв тварин декілька варіантів кличок.

Назви тварин	Клички тварин
кіт	Васько, Пушок, ...
собака	Дружок, Рекс, ...
кінь	Орлик, Гнідко, ...
корова	Зірка, Лиска, ...

244. 1. Прочитай текст.

Цуцик — наш улюбленчик на ймення Букет. Він крутиться біля ніг, лащить, всміхається своєю собачою усмішкою.

За Олесем Гончаром

2. Знайди слова, що змальовують вдачу цуцика. На які питання вони відповідають?
3. Спиши перше речення. Підкресли назву тварини та її кличку.
4. Слово *улюбленчик* поділи на склади для перенесення.

245. 1. Прочитай початок казки.

Був собі в одного господаря **кіт Мурко**, а в другого **пес Бурко**. Хоч кіт і собака звичайно не люблять один одного, та Мурко й Бурко з самого малку були великі приятелі...

За Іваном Франком

2. Якими ти уявляєш собі Мурка та Бурка?
3. Знайди у тексті слова — назви предметів, близькі за значенням. На які питання вони відповідають?
4. Спиши перше речення. Поясни, чому одні виділені слова написано з великої літери, а інші — з малої.

246. 1. Прочитайте ще раз початок казки І. Франка з попередньої вправи. Поміркуйте, яка пригода могла статися із Мурком та Бурком.

2. Придумайте продовження казки. Доберіть заголовок.
3. Розкажіть складену вами казку в особах.

247. 1. Візьми у бібліотеці казку І. Франка «Мурко і Бурко».

Прочитай та порівняй складену в класі казку із твором письменника.

2. Прочитай прислів'я і поміркуй, чи стосується воно Мурка. Обґрунтуй свою думку.

Слова, як мед, а діла, як полин.

3. Чому Бурко вирішив покарати свого приятеля? Чи справедливим, на твою думку, було покарання?

§ 25. Велика буква у назвах країн, міст, сіл, вулиць, річок

Добридень тобі, Україно моя!

Павло Тичина

248. 1. Виразно прочитайте вірш. Які думки, почуття пробуджує поезія?

Земле **Шевченкова**, земле **Франкова**,
ниво, засіяна щастям-добрим,
вічна твоя соловейкова мова,
вічна розмова **Дністра** із **Дніпром**.

Дмитро Павличко

2. Поясніть, чому виділені слова написано з великої літери.

3. До слова *мова* доберіть спільнокореневі слова. Запишіть їх та позначте корінь.

249. 1. Розгляньте таблицю.

Загальні назви	Власні назви
країни (держави)	Україна, Білорусь, Росія, Польща, Грузія, Канада, Литва, Латвія
міста	Київ, Львів, Харків, Хмельницький, Донецьк, Чернігів, Запоріжжя
села	Купчинці, Радинка, Королівка, Вишневе, Стара Оржиця
вулиці	Хрещатик, Нижній Вал, Прорізна, Володимирська, Теремківська
річки	Дніпро, Десна, Прип'ять, Дністер, Південний Буг

2. Зробіть висновок про написання назв країн, міст, сіл, вулиць, річок.

Назви країн, міст, сіл, вулиць, озер, річок, гір, морів, океанів пишуться з великої букви.

250. Спиши склади і слова.

Уж / Уж Черкаси / Ужгород

251. 1. Прочитай. Поміркуй, якими літерами повинні починатися наведені слова.

..іїв, ..арків, ..олтава, ..убни, ..ьвів, ..деса.

2. Спиши, вставляючи пропущені букви. Що називають ці слова? Які ще назви міст і сіл ти знаєш?

252. Напиши свою адресу: назву міста (села), назву вулиці, номер будинку і квартири.

ву́лиця

по́милка

253. 1. Прочитай текст. Поясни, чому одні виділені слова написані з малої букви, а інші — з великої. За потреби користуйся таблицею із вправи 249.

МІСТА УКРАЇНИ

Найбільше у нас **місто** — **Київ**. Це столиця **України**. Названо **Київ** на честь його засновника — **князя Кия**.

Велике старовинне **місто Львів**. Його заснував **князь Данило Галицький** і назвав ім'ям свого **сина Лева**.

Ужгород. Уж-город. Місто на **річці Уж**.

Запоріжжя — місто за порогами **Дніпра**.

За Дмитром Чередниченком

2. Вибери і спиши один абзац.

254. Довідайся про походження **на́зви** твого міста (села) та **на́зви** вулиці, на якій ти живеш. Склади і запиши декілька речень на основі цих відомостей.

§ 26. Слова — назви ознак предметів

А в тому саду чисто метено

З народного

255. 1. Прочитайте уривок із народної пісні.

А в тому саду
чисто метено,
ще й хрещатим барвіночком
дрібно плетено.

2. Розкажіть, яким ви уявляєте собі цей сад.

3. Прослухайте другу рапсодію М. Лисенка з теми «Думка-шумка». Мелодія допоможе уявити, як сад прокидається від зимового сну.

256. 1. Підготуйтеся і прочитайте діалог в особах.

— Я знайшла в саду плід. Спробуй відгадати, що це!

— Яке воно за кольором?

— Червоне.

— А на смак?

— Солодке, соковите, смачне!

— Яке ж воно за формою?

— Кругле!

— А за розміром?

— Велике...

2. Про що йдеться в діалозі? Які слова допомогли вам здогадатися? Випишіть ці слова та усно поставте до них питання.

257. Спиши буквосполучення та склад з великими літерами. Із решти складів утвори і запиши слова.

Хр Жу са ро до вий

258. 1. Розгляньте малюнок. Які гостинці принесла із саду Настуня для своєї бабусі?

2. Скористайтеся порадою зі с. 20 й опишіть один із зображених плодів (на вибір).

3. Які слова ви найчастіше вживали у своєму описі? Що вони називають? На які питання відповідають?

Слова, що відповідають на питання *який? яка? яке? які?*, називають ознаки предметів. Це слова — назви ознак. Наприклад: *груша (яка?) жовта, апельсин (який?) помаранчевий.*

259. 1. Розглянь таблицю.

Слова — назви предметів	Слова — назви ознак
<i>що?</i>	<i>який? яка? яке?</i>
гілочка	яблучний
цвіт	яблучне
сік	яблунева
повидло	яблуневий

2. До кожної назви предмета добери відповідну назву ознаки і запиши за зразком.

Зразок. *Гілочка (яка?) яблунева.*

260. 1. Прочитайте зачин казки.

АГРУС І ГРУША

Ростуть у садку поряд (*який?*) ... агрус і (*яка?*) ... груша. Дивиться грушка, що в агрусу вже (*які?*) ...

листочки починають розпускатися. Здивувалась вона:
— Чого ти так рано випустив листочки? Хіба тобі не холодно?..

2. Доповніть текст, добираючи відповідно до змісту слова — назви ознак. Як змінився твір?
3. Випишіть назви предметів та зв'язані з ними назви ознак.
4. Усно складіть продовження казки.

261. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Дідусь садив **яблуні**. Його спитали:
— Для чого тобі ці яблуні? Вони будуть довго рости, і ти не з'їси з них **яблучка**.

Дідусь відповів:

— Я не з'їм — інші з'їдять, мені спасибі скажуть.
За Левом Толстим

2. Спиши речення зі знаком питання. Побудуй його схему.
3. До виділених слів — назв предметів добери і запиши слова — назви ознак, що відповідають змісту тексту.

§ 27. Слова — назви ознак, протилежні за значенням

**Літо вирросло суничками —
то по одній, то по дві**

Ліна Костенко

- 262.** 1. Розгляньте малюнок. Які лісові
гостинці приніс Данилко?
2. Виразно прочитайте лічилку.

Суниця, ожина,
чорниця, малина —
кошик повний, через край:
кого хочеш, вибирай.

3. Доповніть і запишіть речення.
Лісові ягоди — це ...

263. Спиши склади з великими літерами. Із решти складів утвори і запиши слова.

264. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Червона, солодка, духмяна,
росте низько, до землі близько.

2. Які слова допомогли тобі здогадатися, про яку ягоду йдеться? Впиши ці слова та усно постав до них питання.

червоний

265. 1. Пограйте в гру. Один описує ягоду, не називаючи її, інший — відгадує та пояснює, які слова допомогли йому здогадатися. Потім поміняйтесь ролями.

2. Які слова ви найчастіше вживали, описуючи ягоду? На які питання відповідають ці слова? Що означають?

266. 1. Прочитай і спиши речення.

Кавун солодкий, а лимон кислий.

2. Підкресли слова — назви ознак. Які вони за значенням? За якою ознакою протиставляються?

267. 1. Прочитай вірш та вивчи його напам'ять.

Під **маленькими** яличками
у смарагдовій траві
літо виросло суничками —
то по одній, то по дві.

Ліна Костенко

Смарагдовий — яскраво-зелений.

2. Запиши віршовані рядки з пам'яті. До виділеного слова добери слово, протилежне за значенням. З'ясуй, за якою ознакою вони протиставляються.

3. Виконай словесний малюнок до вірша.

268. 1. Прочитайте ряд слів.

Червоніє, червень, червоний.

2. Як називають такі слова? Починайте міркувати так: «У всіх словах є спільна частина *черв-*. Ця частина однакова за ...».

3. Прочитайте і спишіть речення. Підкресліть спільно-кореневі слова та позначте в них корінь.

Перший місяць літа називали червнем тому, що в цю пору починають червоніти ягоди.

269. 1. Прочитай текст. Яку картину ти уявляєш?

На лісовій галявині зачервоніли суниці. Глянеш — за **ягодами** ступити ніде. Кожна травинка понанизувала на себе суничок, наче **намистинок**.

За Миколою Сингаївським

2. Спиши. Виділені слова поділи для перенесення.

§ 28. Слова — назви ознак, близькі за значенням

Вийди, вийди, сонечко!

З народного

270. 1. Прочитайте або проспівайте уривок із народної за-
клички. Що ви уявляєте?

Вийди, вийди, сонечко,
на дідове полечко!
Вийди, вийди на вершечок —
там побачиш п'ять овечок
і баранчика між ними
із ріжками золотими.

2. Спишіть речення, що відповідає даній схемі.

_____, _____, _____, на _____ _____!

271. Спиши букви, склади, слова.

272. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте речення.

Із-за обр'ю повільно випли-
вало **веселе, радісне, усміх-
нене** сонечко.

2. Поставте питання до виділе-
них слів. З'ясуйте, які ці слова
за значенням.

3. Спишіть речення. Підкресліть слова — назви ознак.

273. 1. Прочитайте текст, доповнюючи його відповідно до
змісту словами — назвами ознак.

Давним-давно в небі з'явилося сонечко. Було
воно ... і ... .

Якось побачило сонечко пустельну планету і по-
слало до неї свої ... промені. Від світла і тепла
з'явилися на Землі ... ріки, ... озера, ... моря, ... луки,
... ліси. Потім заселили планету тварини і люди.

2. Зверніться до сонечка зі словами любові, подяки.

3. Запишіть перший абзац, користуючись опорними схе-
мами.

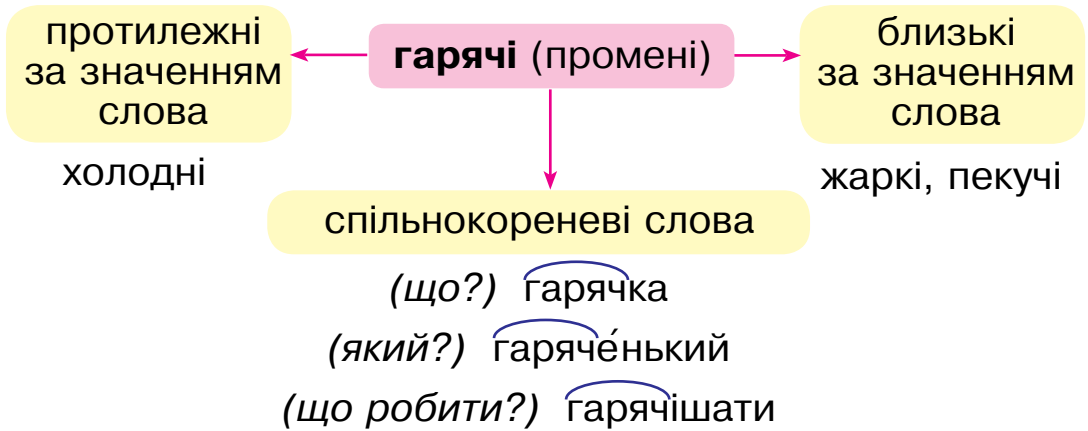
Давним-давно в _____ з'явилося _____. Було
воно _____ і _____ .

274. 1. Прочитайте речення і поясніть значення виділеного
слова.

Сонце стояло прямо над головою, кидаючи на
землю **гарячі** промені.

2. Розгляньте схему.

3. На які питання відповідають близькі за значенням слова? протилежні за значенням слова? спільнокореневі слова?

275. 1. Прочитай текст.

Сонце несе на своїх промінцях тепло. Воно вливається у твою душу. Візьми іскринку цього тепла і зігрій людину, якій холодно, сумно. Тепло твого серця розтопить лід її душі.

Прокинувшись уранці, посміхнися сонечку і всьому **рідному** на землі.

Галина Демченко

2. Спиши останнє речення. До виділеного слова добери протилежне за значенням.

3. Прочитай слова. З'ясуй, чи є серед них «зайве». Чому ти так вважаєш?

Рід, поріднитися, родич, рідня, рідко, рідний.

§ 29. Слова — назви чисел

Там три верби схилилися...

Леонід Глібов

276. 1. Прочитайте уривок із пісні «Стоїть гора високая».

Край берега у затишку
прив'язані човни,
там три верби схилилися,
мов журяться вони.

Леонід Глібов

2. Прослухайте цю пісню у виконанні Анатолія Солов'яненка або Квітки Цісик.
3. Розкажіть, якою ви уявляєте річку.
4. Знайдіть в уривку слово, яке відповідає на питання *скільки?* Поміркуйте, що воно означає.

Слова, що відповідають на питання *скільки?*, називають кількість предметів. Це слова — назви чисел. Наприклад: (*скільки?*) три, п'ять, двадцять, сто.

277. Спиши буквосполучення та слова.

на / дцять / п'ятнадцять

278. Відгадайте ребуси. Запишіть слова-відгадки.

г 1 а

пі 2 л

100 рона

7 я

ві 3 на

мі 100

3 буна

і100рія

279. Прочитай і відгадай загадки. Випиши слова, що називають числа. Постав до них питання.

- Два скельця, три дужки —
на ніс і на вушка.

- Спить на ліжку біла сплюшка,
в неї аж чотири вушка.
Всі цю сплюшку звать...

- В мене ніжка одна, чобітка не маю.
І хоч я без голови, — шапку одягаю.

280. Спиши скоромовку, записуючи числа словами.

Хитру сороку спіймати морока,
а на 40 сорок 40 морок.

281. Спишіть прислів'я. Підкресліть слова — назви чисел.
Доведіть, що ви не помилилися. Усно поясніть значення прислів'їв.

- Одна голова добре, а дві краще.
- Сім разів відмір, а один раз відріж.
- Мудрій голові досить два слова.
- Він уже сім літ на одній дудці грає.

282. Запиши відповіді на запитання. Слова — назви чисел підкресли.

Скільки днів у тижні?

Скільки хвилин у годині?

За скільки годин Земля обертається навколо Сонця?

Скільки тобі років?

Скільки учнів у твоєму класі?

283. Запишіть якомога більше назв казок з числівниками.

284. Спиши, доповнивши речення. Числа записуй словами.

У кашалота 60 зубів, у кішки — 30, у білки — 22,
у тигра — 30, у зайця — 28, а у людини — ... зуби.

§ 30. Службові слова

Бджілоньки — на квіти, дітоньки — до школи

Марійка Підгірянка

285. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте вірш.

Бджілоньки — на квіти,
дітоньки — до школи.
Там збирають мудрість,
як мед у полі бджоли.

Марійка Підгірянка

2. Чи легка це праця — збирати мудрість? Чому поетеса порівнює учнів із бджілками? Обґрунтуйте свою думку.

3. Побудуйте схему першого речення. Які слова потрібно зобразити короткими рисками?

286. Із поданих складів утвори і запиши слова.

Бу бджо рість ми муд

287. 1. Прочитайте і спишіть текст.

У ГАЮ

Ми ходили в калиновий гай. У гаю тихо. Під ногами шелестіло опале листя. На куці сиділа пташка. Калина щедро пригощала її червоними ягідками.

2. Усно поставте питання до кожного слова. Чи є в тексті слова, до яких не вдалося поставити питання? Підкресліть їх. Чи можна обійтися без цих слів у реченнях? Поясніть, чому.

Слова *на, в, у, під, по, біля, з, за, від, до* називають **службовими**. Службові слова не змінюються і не відповідають на питання.

288. 1. Прочитай речення, вставляючи замість крапок потрібні за змістом службові слова.

Уранці ми поспішаємо (*куди? до чого?*) ... школи.
Багато цікавого дізнаємося (*де? у чому?*) ... школі.
На перерві граємося (*де? біля чого?*) ... школи. Після
занять повертаємося (*звідки? із чого?*) ... школи.

2. Запиши два речення (на вибір) та підкресли в них службові слова. Чи можна виразити закінчену думку без цих слів?

3. Обговоріть, люди яких професій працюють у вашій школі. Запишіть ці слова.

289. 1. Прочитай речення, вставляючи замість крапок потрібні за змістом слова.

Буква ... букви — слово. Слово ... слова — речення. Пелюстка ... пелюстки — ... . Квітка ... квітки — ... . Зернинка ... зернинки — ... . Краплинка ... краплинки — ... . Цеглинка ... цеглинки — ... .

2. Запиши три останні речення та підкресли в них службові слова.

3. Усно склади декілька подібних речень.

І посіяне жать роботящим рукам

Тарас Шевченко

290. 1. Прочитай і відгадай загадку.

У нас цю професію знають усі:
сидить за кермом вантажівки й таксі,
вантаж і людей він по місту розвозить
у літню спекоту й зимові морози.

2. Які слова допомогли тобі здогадатися, про кого тут ідеться? На які питання вони відповідають?

3. Випиши із тексту загадки службові слова.

291. Із поданих складів утвори і запиши слова.

До ро ге рой га

герой

292. 1. Прочитай і розгадай шараду.

В цифрі букву замінити —
можна буде у ній жити.

2. Назви́ дві-три пари інших слів, що відрізняються однією літерою.

293. 1. Прочитай і спиши текст, вставляючи потрібні за змістом службові слова.

ЗАРАДИ ПОСМІШКИ ДИТИНИ

... нашому селі нова двоповерхова школа. ... неї красивий квітник ... троянд. Вікна світлі, широкі. Щоранку учні переступають поріг школи ... радісною усмішкою.

2. Підкресли службові слова та слова, до яких вони відносяться.

3. Розкажіть про свою школу. Що ви робите для того, щоб вона стала ще затишнішою, ошатнішою, привітнішою?

294. 1. Розгляньте схему.

протилежні
за значенням

до — зі

до школи —
зі школи

**службові
слова**

близькі
за значенням

біля, коло

біля школи,
коло школи

2. Користуючись зразком, наведіть інші приклади службових слів, близьких та протилежних за значенням. Вживайте їх зі словами — назвами предметів.

295. 1. Прочитай. Зі слів кожного рядка склади речення, додаючи за потреби службові слова.

- ▶ швейній, мама, працює, **Андрійкова**, фабриці.
- ▶ запросила, нас, екскурсію, **вона**.
- ▶ багато, **робітники**, цікавого, показали, нам.
- ▶ народжується, сорочка, **ми**, побачили, як.

2. Запиши речення, починаючи з виділених слів.

3. Прочитай прислів'я і поміркуй, чи стосується воно робітників фабрики. Обґрунтуй свою думку.

Роботящі руки гори вернуть.

296. 1. Склади усну розповідь про своїх батьків. Де і ким вони працюють? Чи подобається тобі професія мами? професія тата? А ким хочеш стати в майбутньому ти?

2. Запиши декілька речень та підкресли в них службові слова.

Запитання і завдання для повторення

Повторюємо розділ «Слово».

1. Знайди у кожному рядку «зайве» слово. Обґрунтуй свій вибір.

Вечір, ранок, день, четвер, ніч.
Осінь, зима, січень, весна, літо.

2. Наведи приклади слів, які звучать однаково, але значення мають різні.

3. Випиши групами слова, близькі за значенням.

Безмовний, запашний, обрій, хотіти, небокрай, мовчазний, німий, горизонт, прагнути, духмяний, бажати, безголосий, виднокруг, ароматний.

4. Доповни кожне речення словом, протилежним за значенням до виділеного.

Влітку дні **довгі**, а взимку — ... .

Вдень пригріває сонечко, а **ранки** і ... прохолодні.

5. На які питання відповідають слова — назви предметів? слова — назви ознак? слова — назви дій? слова — назви чисел?

6. Прочитай.

Два хлопчики, два хлопчики
несли відро води.

Зустріли звіра сірого —
розбіглись хто куди!

Наталя Забіла

Допоможи казковим героям правильно виконати завдання до тексту вірша:

Вернигорі — вписати слова — назви предметів;

Вернидубу — знайти слова — назви ознак;

сестричці Оленці — відшукати слова — назви дій;

Котигорошкові — віднайти слова — назви чисел.

7. Пригадай правила написання слів з великої літери. Перевір словниковий диктант Крутивуса. Якщо є помилки, то виправ їх.

Місто Умань, річка Рось, Вулиця Лісова, лисенятко Рудик, Степан Гайовий.

8. Які слова називають спільнокореневими? З'ясуй, хто із казкових героїв правильно виконав завдання. Поясни, чому ти так вважаєш.

а) Сестричка Оленка дібрала до слова *синій* такі спільнокореневі слова: *синенький, син, синіє, синька*.

б) Котигорошко дібрав до слова *хмара* такі спільнокореневі слова: *хмарка, хмаринка, хмариться, похмурий*.

9. Допоможи Вернигорі розподілити подані слова на дві групи.

Сміх, росити, смішний, росяний, смішити, роса.

10. До поданих слів — назв ознак добери слова, близькі за значенням.

Духмяний, мужній, лагідний.

РЕЧЕННЯ

§ 31. Поняття про речення

Лісове джерельце, добре в нього серце

Марія Чумарна

297. 1. Прослухайте уривок із вірша Олександра Олесь у супроводі музичного твору М. Дремлюги «Прелюдія» (К. Новицький, бандура). Що ви уявляєте?

Гроза пройшла... Зітхнули трави,
квітки голівки підняли,
і сонце, тепле і ласкаве,
спинило погляд на землі.
Здаля розвіялись тумани,
знов ясно, пахощі, тепло...

Олександр Олесь

2. Скільки речень у цьому уривку? Про що розповідається в кожному з них?

3. Поміркуйте, для чого слугує речення.

298. 1. Прочитай. Які з цих записів виражають закінчену думку?

Тарас і Юрко розчистили
І заспівала, задзвеніла
кришталева

Тарас і Юрко розчистили
лісове джерельце.
І заспівала, задзвеніла
кришталева вода!

Речення виражає закінчену думку. Перше слово в реченні пишуть з великої літери. Кінець речення позначають крапкою (.), знаком питання (?) або знаком оклику (!).

2. Прочитай іще раз речення зі знаком оклику. Простеж, чи знижується голос у кінці цього речення.

299. Спиши буквосполчення і склади. Усно утвори слова.

Дж ре ло дже нить дзве

300. 1. Прочитай запитання і відповідь.

Чому людина оберігає джерела?

Людина оберігає джерела, бо з них починаються річки.

2. Прочитай запитання ще раз. Яке слово ти вимовляєш із більшою силою голосу?

301. 1. Розгляньте малюнок. Прочитайте вірш.

Лісове джерельце,
добре в нього серце.
Всім дає водиці:
і звірятку, й птиці,
дереву й травиці.

Марія Чумарна

2. До першого речення поставте запитання зі словом *яке?*, до другого — зі словом *кому?*

3. Запишіть складені вами запитання. Які знаки потрібно поставити в кінці? Побудуйте схему одного з цих речень (на вибір).

4. Перечитайте вірш. Що ви можете сказати лісовому джерельцю? За що подякувати? З яким почуттям вимовлятимете слова подяки? Як позначите кінець такого речення? Запишіть речення і побудуйте його схему.

Слова в реченні зв'язані за змістом.

5. Ознайомтеся із таблицею.

Кінець речення виділяйте силою голосу і паузою.		
•	?	!
До кінця речення знижуйте силу голосу. <i>Добре серце у джерельця.</i>	Вимовляйте із більшою силою голосу слово, на яке хочете отримати відповідь. <i>Яке серце у джерельця?</i>	Вимовляйте слова з особливим почуттям, не знижуючи сили голосу до кінця речення. <i>Спасибі, джерельце, за добре серце!</i>

 6. Зробіть висновок, як правильно читати речення із крапкою, знаком питання та знаком оклику в кінці.

302. 1. Прочитай.

За верхівки дерев зайшло сонце
Настала тепла
Зійшов ясний
Ледве чутно, як дзюркоче нічний струмок

За Василем Чухлібом

2. Які рядки слів можна вважати реченнями?

3. Спиши тільки речення, ставлячи у кінці потрібні розділові знаки.

§ 32. Види речень

Пішла киця по водицю

З народного

303. 1. Розглянь малюнок і прочитай (проспівай) народну пісеньку.

Пішла киця по водицю
та й упала у криницю.
Біжить котик рятувати,
за вушечка витягати.
Витяг кицю він за вухо
та й посадив там, де сухо...

2. Що ти можеш сказати про котика? А про кицю?
3. Запиши з пам'яті перше речення.
4. Прочитай слова і визнач, яке серед них «зайве». Поясни, чому.

Киця, котик, кіт, кит, котеня, котенятко, коточок, котище, котикова.

304. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

Ки ця це дер ві

2. Спиши прислів'я. Поясни, як ти розумієш його зміст.
Кішці смішки, а мишці слізки.

305. 1. Розгляньте таблицю.

ВИДИ РЕЧЕНЬ

За метою висловлювання	За інтонацією	
	Неокличні	Окличні
Розповідні (про щось розповідається або повідомляється)	Пішла киця по водицю та й упала у криницю.	Пішла киця по водицю та й упала у криницю!
Питальні (про щось запитується)	Куди пішла киця? Що з нею трапилось?	Куди пішла киця?! Що з нею трапилось?!
Спонукальні (висловлюється спонукання до дії: прохання, порада, застереження, заборона, заклик, наказ тощо)	Піди, кицю, по водицю, та не впади у криницю.	Піди, кицю, по водицю, та не впади у криницю!

2. З якою метою ми вживаємо розповідні речення? питальні речення? спонукальні речення?

3. Прочитайте парами неокличні та окличні речення. Який розділовий знак ставлять у кінці окличних речень?

306. 1. Прочитай подані речення з відповідною інтонацією.

Котик урятував кицю. Чи врятував котик кицю?
Котику, врятуй кицю.

2. Перебудуй кожне речення на окличне і запиши за зразком.

Зразок. Котик урятував кицю. Котик урятував кицю!

3. Яка з поданих схем стосується спонукального речення? Чому ти так вважаєш?

└─── ─── ─── .   └───, ─── ─── .

307. 1. Прочитай початок оповідання.

ЯК КОТОВІ СОРОМНО СТАЛО

Вийшов кіт на поріг. Мружиться від ясного сонечка. Аж чує — горобці зацвірінькали. Принишк, насторожився. Тихенько почав пробиратися до тину. А там горобці сидять...

За Василем Сухомлинським

2. Скористайся довідкою і розкажи, як далі могли розгортатися події.

Слова для довідки: підкрався, хотів схопити; пурх — та й утік; через тин — та в калюжу.

3. Склади і запиши пораду котові-невдасі.

308. Випиши із творів українських письменників чи склади самостійно поетичні рядки або два-три речення, різні за метою висловлювання та інтонацією.

Блакитні й білі проліски цвіли

Леся Українка

309. 1. Учімося читати сторінки природи! Поспостерігаймо разом.

Уявіть себе на галявині, вкритій пролісками. На що вона подібна? На ясний килимок? Тоді хто ж його зіткав? На ніжну хмаринку? Тоді чому вона опинилася на землі?

Розгляньте тендітний первоцвіт. Який у проліска листочок? Чому він нагадує гостру стрілочку? Якого кольору квіточка? Скільки в неї пелюсток? Чи має квіточка запах? Чому? Чому проліски цвітуть не взимку, а рано навесні?

2. Опишіть весняний первоцвіт, не називаючи його, так, щоб можна було відразу здогадатися, про яку квіточку йдеться.

310. Спиши буквосполучення. Із поданих складів утвори і запиши слова.

Пр Р на вес лі про сок
сон м це чок сто

311. 1. Підготуйтеся і виразно прочитайте вірш.

Я — перша квіточка весни,
я — пролісковий цвіт.
Я пережив зимові сни
і знов родивсь на світ.

У мене очі голубі,
такі, як неба синь.
Росту між кленів і дубів,
люблю і сонце, й тінь.

Зелені рученьки мої
листочками зовуть.
Я полюбив ліси й гаї,
живу я здавна тут.

Марія Познанська

2. Скільки речень у першій строфі вірша? Які вони за метою висловлювання?
3. Що, на вашу думку, міг бачити у зимових снах пролісок?
4. Із чим поетеса порівнює квіти та листочки проліска? Чи сподобались вам такі порівняння?
5. Доберіть до вірша заголовок.

312. Прочитай. Кожну пару речень об'єднай в одне і запиши за зразком.

- ▶ Тане сніг. Цвітуть проліски.
- ▶ Повертаються перелітні птахи. Прокидаються від зимової сплячки звірі.
- ▶ Зеленеє трава. На деревах з'являються молоді листочки.

Зразок.

Тане сніг, цвітуть проліски.

313. 1. Прочитайте початок і закінчення казки.

Був собі **маленький** пролісок. Взимку він спав під сніговою периною. Снилася проліскові весна.

Одного разу...

Розплющив свої блакитні оченята, усміхнувся і сказав:

— Здрастуй, веснонько красна! Здрастуй, сонечко ясне!

2. Кого нагадує вам маленький пролісок? Які в нього оченята? Які ручки?

3. Хто ж пробудив квіточку від зимового сну? Як це сталося? Розкажіть.

4. Уявіть себе пролісками. Передайте рухами, як прокидаються від зимового сну весняні квіти.

314. 1. Добери до казки із попередньої вправи заголовок.

2. Спиши перший абзац. Побудуй звукову модель виділеного слова.

Мене ізмалку люблять всі дерева

Ліна Костенко

315. 1. Прочитайте вірш, вимовляючи виділені слова з більшою силою голосу.

Чому пахнуть квіти?
 Бо їм **сонце світить**.
Чого річка грає?
 Бо їй **сонце сяє**.

Микола Подолян

2. Які види речень за метою висловлювання вжито у вірші? Які ці речення за інтонацією?

3. Прочитайте усі речення вірша з окличною інтонацією.

316. Спиши склади. Назві слова, в яких ці склади зустрічаються.

Це Єв со де ця є рі ир

317. 1. Виразно прочитайте поетичні рядки.

Віє вітер із теплого моря.
 Чайка струшує ранки прозорі.

Андрій М'ястківський

2. Визначте вид кожного речення за метою висловлювання та за інтонацією.

3. Звертаючись до чайки, усно побудуйте спонукальні речення: спочатку — неокличне, а потім — окличне.

4. Спишіть речення.

318. 1. Прочитайте. Зі слів кожного рядка складіть і запишіть речення.

- ▶ Viris, na, zolud', gilci.
- ▶ Ta, vid, poviyav, i, viter, vidirvav, yogo, gilki.
- ▶ Poletit', i, vin, dodolu, shelesnuy, mox, u.
- ▶ Lisom, mishka, bigla.
- ▶ zolud', Vona, i, nirku, v, sshopila, potyagla.
- ▶ pid, prolezhav, zimu, Cilu, zemleu, vin.

2. Чи зв'язані за змістом ці речення? Про що можна було б розповісти далі?

3. Усно поставте запитання до перших двох речень: зі словом *де?* — до першого речення та зі словами *що зробив?* — до другого.

319. 1. Розглянь малюнок і прочитай текст. Які букви пропущено?

Малий Мирон с..годні щасливий. Неділя. Він рано схопився з постелі і побіг у ліс. Для н..го нема більшого щастя, як самотою блукати по лісі.

Він слухає шум дубів. Тремтить разом із осиковим листочком на тонкій гіллячці. Відчуває розкіш кожної квітки, кожної травинки, що хилиться під вагою діамантового намиста роси.

За Іваном Франком

2. Із чим порівнюються краплинки роси на травинці, квіточці?

3. Чим милується малий Мирон? Доповни та запиши речення.

Малий ___ милується розкішшю кожної __, __ __.

4. До слова *блукати* усно добери слова, близькі за значенням.

320. Пригадай зміст твору Івана Франка із попередньої вправи. Чи хотілося б тобі подружитися з малим Мироном? Уяви, що ти разом із ним мандруєш лісом. Прислухайся, як співає осика, вільха, дуб, берізка. Намалюй, що тебе найбільше вразило, здивувало. До свого малюнка добери і запиши заголовок або кілька поетичних рядків, речень.

Хто ж то така в світі щаслива, мудра, правдива і жартівлива?

Леонід Глібов

321. 1. Прочитай та відгадай загадку. Вивчи її напам'ять.

Не куц, а з листочками,
не сорочка, а зшита,
не **людина**, а **розказує**.

2. Запиши загадку з пам'яті. Усно постав питання до виділених слів.

3. У яких словах загадки звуків більше, ніж букв? Чому?

322. Спиши буквосполучення. Із поданих складів утвори і запиши слова.

Хх / ро мам жер кни ка

323. 1. Прочитайте речення і з'ясуйте, хто говорить про себе.

Я розповідаю про нашу Батьківщину, її минуле і сучасне.

Письменники писали оповідання і вірші.

Я — твій друг! Бережи мене!
В мене вкладено працю багатьох людей.
Я народилась у друкарні.

2. Чи можна з цих речень побудувати текст? Обґрунтуйте свою думку.

3. Порівняйте між собою окличні речення. Чим вони подібні? Чим відрізняються?

4. Спишіть речення про письменників. Підкресліть слова — назви предметів. Усно поставте до кожного слова питання.

324. 1. Пригадай зміст речень із попередньої вправи. Постав запитання, використовуючи слова *хто? про що? де?* Запиши питальні речення.

2. Виразно прочитай речення, вимовляючи потрібні слова із більшою силою голосу.

325. Розкажи про свою улюблену книжку. Які види речень за метою висловлювання та за інтонацією вжито у твоїй розповіді?

326. 1. Із поданих слів та словосполучень склади загадку. Відгадай її.

від народження, Чорні, а як тільки, криві, німі, стануть в ряд, **загомонять**, враз, усі.

2. Запиши загадку та відгадку.

3. Побудуй звукову модель виділеного слова. Добери до нього слова, близькі за значенням.

Гріє сонечко! Усміхається небо яснее

Іван Франко

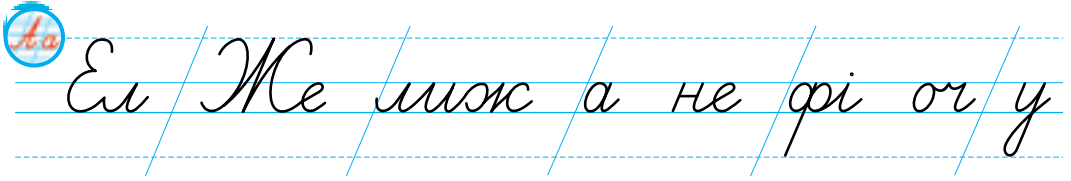
327. 1. Прочитай віршовані рядки та визнач вид речення за метою висловлювання.

Вітрець весняний тихенько дише,
немов діток тих до сну колише.

Леся Українка

2. «Поговори» з весняним вітерцем. Вислови йому заклик або подяку, вживаючи звертання.
3. Запиши речення зі звертанням.

328. 1. Спиши букви та склади.

2. До поданих складів додай інші й утвори та запиши слова.

329. 1. Прослухайте вірш у супроводі музики П. Чайковського «Пісня жайворонка».

Гріє сонечко!

Усміхається небо ясніє.

Дзвонить пісеньку жайвороночок.

Іван Франко

2. Чи співзвучні музика і поезія? Які почуття вони пробуджують?
3. Прочитайте виділене речення. Як ви розумієте його зміст?
4. Запишіть третє речення з голосу вчителя та визначте його вид за метою висловлювання.

330. 1. Прочитайте. Визначте, скільки тут речень.

Білі тумани пливуть по землі мирно туркочуть лагідні горлиці ясне сонце повільно підіймається над лісом у небі з'являються білі пухнасті хмаринки.

2. Спишіть, ставлячи у кінці кожного речення потрібний розділовий знак. Пам'ятайте, що перше слово в реченні пишуть з великої літери.

331. 1. Прочитай.

В'ється річечка. Схилилася верба.

2. Спиши речення, поширюючи їх словами з довідки. Слова для довідки: між, берегами, крутими, над, низько, водою.

332. 1. Зі слів кожного рядка склади і запиши речення.

хати, Садок, коло, вишневий.
вишнями, Хрущі, над, гудуть.

2. Чи знаєш ти цей вірш та хто його автор?

Брів їжак бережком

Василь Слапчук

333. 1. Прочитайте вірш.

Біля річки є лісок.

Там їжак знайшов грибок.

Дощ пішов — їжак не змок,
бо сховався під грибок.

Ніна Деркач

2. Прослухайте музику І. Лапінського «Парафраз» на тему української народної пісні «І шумить, і гуде». Який настрій у дощика? «Поговоріть» із дощиком.

3. Розгляньте ілюстрацію. Чи співзвучні вірш, музика і малюнок?

4. Спишіть виділені речення. Які вони за метою висловлювання? Усно перебудуйте їх на питальні.

334. 1. Підготуйтеся і прочитайте уривок із вірша в особах.

Вимовляйте окличні та питальні речення з відповідною інтонацією.

Їжачиха і їжак

не помиряться ніяк.

— Ти колючий! Пострижися!

— Ти колюча! Не колися!

— Я колючий? Хто б казав!

— Нащо ти колючу взяв?..

Євген Гуцало

2. Який настрій створює цей вірш? Чим, на вашу думку, закінчиться суперечка?

3. Скільки речень у наведеному уривку? Яке кожне з них за метою висловлювання?

4. Випишіть тільки окличні речення: I варіант — розповідні; II варіант — спонукальні.

335. Спиши буквосполучення. Із поданих складів утвори і запиши слова.

Дг Мл кн мас лю ро їж си

336. 1. Розглянь малюнок і прочитай речення.

Хлюпоче річка.

2. Пошир речення словами, що відповідають на питання *яка?* *де?* Запиши поширене речення.

337. 1. Прочитайте уривок із казки.

То тут, то там між пухнастих ялиць вишикувалися маслюки.

— Добри... — хотів привітатися до них їжак.

Та гриби злякалися і покидали на голови хто листочка сухого, хто — пучок глиці. Їжак і з того боку, і з цього зазирає — нема грибів. «Порозбігалися», — думає собі.

А гриби...

За Юрієм Старостенком

2. Продовжте казку, за потреби використовуючи подані слова та словосполучення.

Зачаїлися, усміхаються; не дарма у тебе такі малесенькі оченята.

3. Запишіть продовження казки. Доберіть заголовок.

338. 1. Прочитай і спиши речення.

Між ялиць вишикувалися веселі маслючки.

2. Поміркуй! Чи можна в цьому реченні слово *вишикувалися* замінити словосполученням *поставали рівними рядочками*? Обґрунтуй свою думку.

Запитання і завдання для повторення

Повторюємо розділ «Речення».

1. Що виражає речення?
2. Які бувають речення за метою висловлювання та за інтонацією?
3. Прочитай. Визнач вид кожного речення за метою висловлювання та за інтонацією.

1. Боже, як гарно буває літнього ранку! (*Марко Вовчок*) 2. Цілує сонечко листки у ніжній теплій ласці. (*Марійка Підгірянка*) 3. Струмки полощуть срібло тиші. (*Богдан-Ігор Антонич*) 4. В росі купається трава. (*Богдан-Ігор Антонич*) 5. Чи бачив ти, як сходить сонце? (*Василь Сухомлинський*)

З'ясуй, хто із казкових героїв правильно виконав це завдання. Допоможи тим, хто не впорався сам.

а) Вернигора сказав, що тут два розповідні речення.

б) Котигорошко повідомив, що п'яте речення — питальне.

в) Вернидуб не зміг визначити, яке за інтонацією перше речення.

г) Сестричка Оленка сказала, що тут немає спонукальних речень. Допоможи їй перебудувати друге речення на спонукальне, використовуючи звертання.

4. Прочитай речення та визнач його вид за метою висловлювання.

У грайливому озерці плавають хмаринки. (*Степан Жупанин*)

Постав два запитання за змістом речення.

5. Прочитай. Перебудуй дане речення на спонукальне.

Мама вишила мені квітами сорочку. (*Вадим Крищенко*)

ТЕКСТ

§ 33. Заголовок

Перед розумом і сила поступається

З народного

339. 1. Прочитай виразно вірш. Добери заголовок.

Їде Зайчик у трамваї
і довкола позирає.
Тут підходить Їжачок
і говорить: — Ваш квиток! —
Червоніє Зайчик густо
і дає... листок капусти.

Ігор Січовик

2. Чи доводилось тобі зустрічати подібного «зайчика»?
3. Знайди у вірші слово, яке відповідає даній звуковій моделі.

— • — • — • = •

340. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

ро мет бай трам

2. Спиши прислів'я. Як ти розумієш його зміст?
Маленька праця краща за велике безділля.

метрó

- 341.** 1. Розгляньте малюнок. Яку казку він ілюструє? Пригадайте і розкажіть цю казку.

2. Прочитайте варіанти заголовків до казки.

Не глузуй зі слабшого! Не хвались! На ниві. Восени. Заєць та Їжак. Хто швидше?

3. Спробуйте визначити, який із запропонованих заголовків найбільш влучний. Починайте міркувати так: «Якщо казку назвати «Восени», тоді слід розповідати про...»; «Якщо дати заголовок «На ниві», то...».

4. За яким правилом добирають заголовок?

Заголовок має виражати найголовніше, про що йдеться у тексті. Визначити це допоможуть запитання: *Про що розповідається у творі? Чого навчає твір?*

- 342.** 1. Прочитай уривок із казки, добираючи з довідки пропущені слова.

...Так він бігав дев'яносто дев'ять разів, а на сотий раз як упав посеред ..., підвестися не може, — так набігався.

— **Ніколи не треба сміятися зі ...**, — сказав тоді ... Зайцю та й пішов з Їжачихою додому.

Слова для довідки: Їжак, ниви, слабшого.

2. Чи можна використати виділене речення як заголовок до казки? Чому ти так вважаєш?

3. Спиши виділене речення.

343. 1. Поспостерігай за пташками у природі. Намалюй найцікавіше, що тобі вдалося помітити. Добери заголовок до свого малюнка.

2. Уяви, що птахи розмовляють. Склади і запиши два-три речення про наших пернатих друзів.

§ 34. Поняття про текст

Антарктида для пінгвінів — теплий дім

Герман Гоппе

344. 1. Розглянь малюнок і прочитай текст.

Учені цілого світу успішно досліджують Антарктиду. До вкритого вічною кригою материка прямують кораблі з різних країн.

2. Розглянь глобус. Що ти знаєш про Антарктиду? Що тобі відомо про пінгвінів?

3. Доповни речення потрібними за змістом словами. Запиши речення.

Антарктида вкрита ...

Там живуть ...

345. Прочитай та спиши слова.

захід / південь / північ / схід

346. 1. Прочитайте записи. Поміркуйте, де текст, а де окремі речення.

Пінгвін — великий морський птах. В Антарктиді лютують морози. Плавання корисне.

Пінгвін живе в Антарктиді. Крила в нього короткі, схожі на ласти й пристосовані для плавання.

2. Скільки речень записано ліворуч? Про кого говориться в першому реченні? Про що розповідається у другому? третьому?

3. Прочитайте ще раз речення, записані праворуч. Про кого розповідається в першому реченні? Про що — у другому? Чи можна до цих речень дібрати заголовок?

4. Зробіть висновок, що таке текст.

У тексті всі речення пов'язані за змістом.
До тексту завжди можна дібрати заголовок.

347. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Пінгвіни зводять своїх малят до купи — в «дитячий садочок», аби вберегти їх від біди. У кожному «садочку» можуть перебувати сотні пташенят. Наглядають за ними декілька дорослих птахів. Вони не дозволяють малечі виходити за межі «садка».

За Григорієм Труфановим

2. Спробуй поміняти речення місцями. Прочитай спочатку четверте речення, потім — перше, третє, друге. Чи легко зрозуміти зміст тексту? Який висновок можна зробити?

3. Спиши текст. Підкресли слова, які допомогли тобі дібрати заголовок.

348. Поміркуйте, від кого оберігають своїх пташенят пінгвіни. Усно складіть розповідь про кумедну пригоду, яка могла трапитись із неслухняним пінгвінем.

349. 1. Прочитай текст.

ПРИГОДИ ПІНГВІНЧИКА

Якось допитливий Пінгвінчик вирушив на прогулянку. Крига вигравала на сонці усіма барвами. Пінгвінчик так захопився, що й не помітив, як відійшов далеко від «дитячого садка» і опинився на березі океану.

Вирішив трохи попірнати. Скочив у воду — аж глип: на нього пливе здоровенний морський леопард. Малюк закричав із переляку.

На щастя, неподалік дрімав синій кит Плавунець. Він поспішив на допомогу. Посадив Пінгвінчика собі на спину і помчав до берега. Там уже малюка чекали схвильовані тато й мама.

Відтоді Пінгвінчик і Плавунець потоваришували.

2. Поділи твір на частини та до кожної з них письмово постав запитання.

§ 35. Будова тексту

Не звірятко — просто диво, невгамовне, пустотливе

Леонід Глібов

350. 1. Прочитай.

З гілки на гілку злітає вона,
крутиться, вертиться дзиґою, з сміхом
дражниться, хвалиться в лапці горіхом.

Олександр Олесь

2. Про кого йдеться у вірші? Які слова допомогли тобі здогадатися?

3. Скільки букв і скільки звуків у слові *дзиґою*? Побудуй його звукову модель.

351. Прочитай і спиши склади.

бі / ця / це / дже / вчи

352. 1. Розгляньте таблицю.

БУДОВА ТЕКСТУ

На узліссі ріс самотній дуб. Міцний, кремезний.	Зачин
Та ось налетіла гроза. Вдарила вогняна стріла у стовбур дуба. Затремтіли гілки. Загорілося верхівття. Дощ лив, а дуб горів... Обгоріла його верхівка.	Основна частина
Але дуб не загинув. Через рік зазеленіли молоді пагони... <i>За Василем Сухомлинським</i>	Кінцівка

2. Про що говориться в першому та другому реченнях? Про що розповідається у двох останніх реченнях? Чи можна зрозуміти зміст тексту, прочитавши лише ці чотири речення? Чому?

3. Спишіть текст. Доберіть до нього заголовок.

У тексті завжди є **зачин** (початок), **основна частина** і **кінцівка**. Кожна частина починається з нового рядка — абзацу.

353. 1. Прочитай текст. Знайди у ньому зачин, основну частину та кінцівку.

ДВІ БІЛКИ І ЛИСИЦЯ

Дві білки знайшли горіх і засперечалися між собою. «Він мій, — казала перша білка, — бо я його перша побачила». «Ні, він мій! — кричала друга. — Я його підняла».

Почула цю суперечку лисиця й мовила: «Не сваріться, я помирю вас!» Стала між білками, розкусила горіх і сказала: «Ця половина належить тому, хто знайшов горіх, ця — тому, хто його підняв, а зерно — мені: за те, що я вас помирила».

З цими словами лисиця передала білкам порожні шкаралупи, зерно поклала собі в рот і втекла.

За Олександром Зимою

2. Прочитай текст спочатку без зачину, а потім — без основної частини. Чи зрозумілий тобі його зміст? Чому?
3. Спиши кінцівку тексту.

354.

1. Прочитайте текст. Виділені слова і речення вимовляйте з більшою силою голосу.

Рибалка **повільно плив** човном поміж кущів, за-топлених повинню. Під кущем ліщини він **побачив рудий гриб**.

Раптом **гриб стрибнув** просто **в човен**. **Це була мокра білка**.

Рибалка **довіз** її **до берега**. **Білка** одразу ж ви-стрибнула з човна і **подалася до лісу**.

2. Прочитайте тільки виділені слова та речення. Чи вдалося вам зрозуміти зміст тексту? Чи можна назвати ці слова найважливішими в тексті?

Найважливіші в тексті слова виділяють голосом. Вони допомагають легко відтворити зміст тексту та сформулювати заголовок.

3. Прочитайте запропоновані варіанти заголовків до тексту. Виберіть і запишіть найбільш влучний заголовок. Обґрунтуйте свою думку.

Весняна повинь. Рудий гриб. Рибалка і білка. Порятунок лісового звірятка. Незвичайна пригода.

355. 1. Прочитай.

То мчать на верхівку ялини, то перестрибують із гілки на гілку, то головою донизу спускаються на землю. Бігають наввипередки, як діти.

Немає в лісі веселіших звіряток!

З ранку до пізнього вечора невтомно клопочуться прудкі білочки.

2. Чи зрозумілий зміст тексту? Чому?

3. Знайди зачин, основну частину і кінцівку. Як вони розташовані? У якому порядку їх треба записати?

4. Спиши зачин тексту.

5. Усно добери заголовок.

Кіт-воркіт біля воріт

Андрій Малишко

356. 1. Виразно прочитай уривок із вірша.

Кіт-воркіт біля воріт
чеше лапкою живіт.

З'ївши мишку-побіганку,
що робити по сніданку?

Чи погнати біля хати
вслід за голубом-гінцем?

А чи вуси-довгоруסי
почесати гребінцем?

Андрій Малишко

2. «Поговори» з котиком. Вислови йому пораду, побажання, застереження.

357. Із поданих складів утвори і запиши слова.

ко / мми / жи / тик / ка / вим

358. 1. Прочитайте подані тексти.

Кіт живе біля людей. Кіт ловить мишей. Кіт — лагідна домашня тварина.

Кіт живе біля людей. Він ловить мишей. Котик — лагідна домашня тварина.

2. Яке слово часто повторюється в тексті, розміщеному ліворуч? Чим відрізняється текст, наведений праворуч? З якою метою внесли зміни?

3. Запишіть удосконалений текст, користуючись зоровою опорою.

Кіт ___ біля ___. Він ловить ___. Котик — лагідна ___ тварина.

Для зв'язку речень у тексті використовуй слова *він, вона, воно, вони* та слова, близькі за значенням. Наприклад: *діти — вони, учні, школярі, дівчатка й хлопчики*. Уникай повторень того самого слова — це збіднює мовлення.

359. 1. Прочитайте текст.

До хлопчиків прибуло кошеня. Воно було маленьке, пухнасте, біло-руде. Діти взялися його вчити. Ніхто не знав, як треба муштрувати котів, то й почали хлоп'ята вчити кошеня по-собачому.

Назвали котика Чудилом. Зробили йому нашійничок зі старого ремінця. Так і бігав за друзями кіт Чудило.

За Майком Йогансенем

2. Доберіть до тексту заголовки.

3. Які слова використовує автор, щоб уникнути повторень слова *кошеня*? Запишіть ці слова за зразком.

Зразок. *Хлопчики — діти,*
хлоп'ята, друзі.

360. 1. Прочитай текст.

Кошеня захотіло зловити пташку. Воно причаїлося на гілці біля годівнички. Це помітив горобець. Він сміливо кинувся на розбишаку. Котик упав з дерева і чкурнув у куці. А горобчик переможно зацвірінкав.

2. Вибери найбільш влучний, на твою думку, заголовок. Обґрунтуй свій вибір.

Кошеня. Кошеня і горобчик. Полювання. Невдале полювання. Сміливий горобчик.

3. Випиши слова, які допомагають уникнути слова *горобець*.

361. 1. Опиши котика, який тобі дуже подобається. Як його звати? Яка у нього шерсть? Який хвостик? Які вуса, очі, лапки?

2. Запиши свій твір. Добери заголовок.

3. Які слова ти використав, щоб уникнути повторень слова *котик*? Підкресли.

§ 36. Які бувають тексти

Мрія полине із думкою вкупці геть у далекі світа

Леся Українка

362. 1. Виразно прочитай уривок із вірша.

Мрія полине із думкою вкупці
геть у далекі світа, —
крил не втинай сизокрилій голубці,
хай вона вільно літа!

Леся Українка

2. Із ким порівнює поетеса мрію? Як ти думаєш, чому?

3. Розкажи, про що ти мрієш. Із ким або чим ти можеш порівняти свою мрію?

363. 1. Прочитайте зачини трьох текстів та продовжте їх, орієнтуючись на подані в дужках запитання.

1. Ми будували літак. Спочатку (що зробили?)...
2. Ми будували літак. Він вийшов (який?)...
3. Ми будували літак. Робили все із захопленням, (чому?)...

2. Про що розповідається у першому придуманому вами тексті? Про що — у другому і третьому?
3. Чим подібні й чим відрізняються ці три тексти?

364. 1. Розгляньте таблицю і зробіть висновок, які бувають тексти.

ВИДИ ТЕКСТІВ

Текст-розповідь	Текст-опис	Текст-міркування
Розповідаємо про події:	Описуємо предмет або особу:	Доводимо або заперечуємо думку:
<i>Що сталося? Що відбувається?</i>	<i>Який? Яка? Яке? Які?</i>	<i>Чому?</i>
Ми будували літак. Спочатку виготовили корпус, потім — крила, хвіст.	Ми будували літак. Він вийшов на диво гарний: зі сріблястими крилами і зеленим корпусом.	Ми будували літак. Робили все із захопленням, тому що дуже цікаво було відчувати себе справжніми конструкторами.

2. За якими ознаками розрізняють текст-розповідь? текст-опис? текст-міркування?
3. Із попередньої вправи виберіть та запишіть один із складених вами текстів.

365. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

атр / те / ко / ляль / вий

- 366.** 1. Розглянь малюнок.
Які музичні інструменти тут зображено?

театр

2. Доповни і запиши речення.

Українські народні музичні інструменти — це сопілка, _____, _____.

- 367.** 1. Прочитай уривок із вірша.

Грав би на сопілочці вербовій
тужливу ту мелодію без слів,
що грає вітер в гущі смерековій.

Іван Франко

- 2. Чи доводилось тобі чути мелодію сопілки? Що вона тобі нагадала?

- 368.** 1. Прочитай і порівняй два тексти про сопілку.

Сопілка — український народний духовий музичний інструмент із дерева або очерету.

Як солодко грає,
як глибоко крає,
розтинає білі груди,
серденько виймає!

Леся Українка

- 2. Про що розповідається в кожному тексті? Чим вони схожі і чим відрізняються?

3. Спиши текст, у якому образно, живописно передано враження автора від гри на сопілці.

У різних ситуаціях про одне й те ж саме говоримо по-різному: точно називаємо ознаки предмета або образно, живописно малюємо словом.

369. 1. Додай потрібні букви і прочитай назви танців.

..олька, ..азурка, ..опак, ..уцулка, ..одоляночка.

2. Запиши слова в алфавітному порядку.

Біля яру, біля стежки одягла верба сережки

Ліна Костенко

370. 1. Прочитай віршовані рядки.

Весна — неначе карусель,
на каруселі білі коні.

Богдан-Ігор Антонич

2. Чому, на твою думку, поет порівнює весну із каруселлю? А як ти уявляєш весну?

371. 1. Учімося читати сторінки природи! Поспостерігаймо разом.

Вийдіть на берег місцевої водойми. Чи прийшла вже весна-красна до вашої річки, вашого ставка чи озера? Які весняні дивинки ви помітили? Що або кого нагадує вам верба? Чому?

Доторкніться до квітучої вербової гілочки. Чому на руці залишився жовтий пилок? Який на дотик вербовий цвіт? На що він схожий? Пофантазуйте, про що можуть перешіптуватися вербові котики.

2. Прослухайте початок музичного твору І. Мінського «Українська п'еса». Мелодія допоможе уявити, про що розмовляють вербові котики із сонцем, хмарками, вітерцем; про що вони шепочуться із травичкою, квітами мати-й-мачухи, медуниці та фіалками. Розкажіть, які картини постають у вашій уяві.

372. Із поданих складів утвори і запиши слова.

вер рі ві ко до ки ти чка

373. 1. Прочитайте уривок із казки.

...А вербові котики відповіли:

— Нам холодно, бо хмаринка заховала сонечко.

Тут налетів весняний вітерець і прогнав хмаринку-вितівницю. Тепер лагідне сонечко щедро дарувало своє тепле проміння усьому живому.

2. Ознайомтеся з порадою та складіть зачин казки на основі власних спостережень за природою.

Побудувати висловлювання та вдосконалити його зміст допомагають запитання *що хочу сказати? для чого?* Вони, ніби чарівний клубочок у казковому палаці, дають можливість зорієнтуватися в умовах спілкування: знайти важливе, вилучити зайве, додати пропущене.

3. Розкажіть казку від початку до кінця. Доберіть заголовок.

374. 1. Підготуйтеся і прочитайте вірш в особах.

ВЕРБОВІ СЕРЕЖКИ

Біля яру, біля стежки
одягла верба сережки.

Головою хилитала,
потихесеньку питала:

— Де ота біленька хатка,
що гарнесенькі дівчатка?
Хай би вибігли до стежки,
подарую їм сережки.

Ліна Костенко

2. Які слова допомагають уявити вербичку як живу істоту? На які питання вони відповідають?

3. Знайдіть і выпишіть два слова, в яких: I варіант — усі приголосні звуки дзвінкі; II варіант — усі приголосні звуки глухі.

375. 1. Прочитай народні приповідки. З яким обрядом вони пов'язані?

- ▶ Не я б'ю — верба б'є,
за тиждень — Великдень,
недалечко червоне яєчко!
- ▶ Не я б'ю — верба б'є!
Будь здорова, як вода,
і багата, як земля,
і красива, як весна.

2. Запиши одну приповідку з пам'яті.

Запитання і завдання для повторення

Повторюємо розділ «Текст».

1. Що таке текст?
2. За яким правилом добирають заголовок?
3. Що виражає заголовок?
4. Як пов'язані речення в тексті?
5. Із яких частин складається текст?
6. Які бувають тексти?
7. Який текст називають текстом-розповіддю? Яка його мета?
8. Який текст називають текстом-описом? На які запитання він відповідає?
9. Який текст називають міркуванням? Як скласти текст-міркування?
10. Прочитай початок казки.

Засипали сніги землю. Немає чого їсти Зайчикові. Побачив Сірий червоні ягоди горобини. Бігає кругом дерева — не дістане.

Став він прохати:

— Дай, Горобино, одне гроно ягідок.

— Попроси Вітра — він відірве...

За Василем Сухомлинським

Продовж казку. Доповни прохання Зайчика словами ввічливості. Добери заголовок та обґрунтуй свій вибір.

МОВА І МОВЛЕННЯ

§ 37. Мова в житті народу

Не цурайся того слова, що мати співала

Тарас Шевченко

376. 1. Прочитай вірш.

Не цурайся того слова,
що мати співала,
як малого повивала,
з малим розмовляла.

Тарас Шевченко

2. Про яке слово йдеться у вірші?

3. Розкажи, що означає для тебе рідне слово.

377. 1. Прочитай. Добери і запиши слова, до складу яких входять подані буквсполучення та склади.

De Uk vo po or mn

2. Спиши речення.

Українська мова — державна мова України.

3. Що є державними символами України? Розкажи про один із них.

378. 1. Прочитайте текст.

У світлих глибинах народної мови віддзеркалюється небо Вітчизни, її поля, гори, доли, ліси, бурі й грози.

У скарбницю рідного слова кожне покоління складає плоди історичних подій, вірування і погляди, сліди пережитого горя й пережитої радості.

За Костянтином Ушинським

2. Що народ дбайливо зберігає у слові?
3. Уявіть, що зникли всі мови світу. Що тоді сталося б? Яким було би життя людини?
4. Чи близькі за значенням вислови: *рідне слово, скарбниця рідного слова, рідна мова*? Доведіть свою думку.
5. Доповніть і запишіть «гроно» до слова *мова*.
Мова (*яка?*) рідна, материнська, ...

Українська мова постійно розвивається. З'являються слова, які позначають назви нових предметів, дій. А назви предметів, якими сучасні люди не користуються, поступово виходять з ужитку.

379. 1. Прочитай слова.

Комп'ютер, магнітофон, віялка, плеєр, плуг, жатка, космонавт.

2. Значення яких слів ти не знаєш? Звернися за допомогою до однокласників або до вчителя.
3. Уяви, що ти маєш пояснити печерній людині, що таке *телевізор, телефон, термос*. Як ти це зробиш?
4. Склади і запиши речення зі словами *плуг, космонавт*.

380. 1. Виразно прочитай текст.

Любий друже! Придивися, прислухайся до світу. Він такий неповторний!

Поспостерігай за птахами. У кожної пташки своя мова. Ластівки щебечуть, голуби туркочуть, солов'ї тьохкають, зозулі кують, чайки квілять.

Те саме й у світі людей. Кожен народ має свою мову. Наша мова зветься українською.

Мова кожного народу — то колиска, в якій вигойдуються його душа.

2. Які мови народів світу ти знаєш? Якими вмієш спілкуватися?

3. Розглянь таблицю. Поспостерігай за написанням, звучанням і значенням слів у споріднених мовах.

українською	російською	білоруською
рука́	рука́	рука́
голова́	голова́	галава́
ро́зум	ра́зум	ро́зум
до́брий	до́брый	до́бры

4. Спробуй навести приклади слів, які у споріднених мовах звучать зовсім по-різному.

381. Перечитай текст із попередньої вправи. Спиши останнє речення. Поясни, як ти розумієш його зміст.

Біле поле, чорне насіння

З народного

382. 1. Прочитай загадку.

Біле поле, чорне насіння.

Хто те насіння збирає, той багато знає.

2. Що це за чорне насіння на білому полі? Чому його потрібно збирати?

383. Прочитай. У кожному буквосполученні поміняй літери місцями та утвори і запиши слова.

зубки   ннярече   жуви
 салав   стект   аиво

384. 1. Розгляньте малюнок.

2. Чи зрозуміло, що написали первісні люди на стінах печери? Спробуйте розшифрувати малюнкове письмо.

385. 1. Прочитай текст.

Записувати події малюнками люди почали дуже давно. Хтось захотів зафіксувати, як на громаду напали вороги, забрали худобу, а господарі наздогнали нападників на переправі, двох убили й худобу повернули. От і малює наш пращур фігурки ворогів, скільки їх було, худобу — скільки, якої; позначає лініями річку.

За Михайлом Грушевським

Громада — група людей.

2. Як наші предки передавали інформацію?
3. Коли люди почали відтворювати події в малюнках?
4. Чи використовує сучасна людина малюнки замість слів? Доведи свою думку.

386. 1. Розгляньте малюнки.

2. Де використовують зображені знаки? Чи знаєте ви, що кожен з них означає?

387. 1. Серед нас є люди з порушеннями слуху. Вони спілкуються за допомогою спеціальних знаків — дактилологічних та жестикуляційних. Розглянь малюнки і прочитай слова.

2. Знаки можуть замінювати не лише слова, а й цілі речення. Чи завжди це зручно? Доведи свою думку.

388. 1. Розглянь запис.

- 2. Як називають такі знаки? Що можна записати з їх допомогою?
3. Які ще знаки ти знаєш? У яких випадках ти ними користуєшся?

389. 1. Прочитай текст.

 Розібрати малюнкове письмо через кількасот літ часом буває нелегко. Справи пішли на лад, коли замість фігурок з'явилися літери. Таке письмо дозволяло записувати все докладніше. Подібними записами, зробленими на камені, металі, цеглі або дереві, можна було передавати відомості про події через ряд поколінь.

За Михайлом Грушевським

- 2. На чому писали перші літери наші предки? Дай письмову відповідь, користуючись опорною схемою.

Наші ____ ____ перші літери на камені, ____, ____
або ____ .

§ 38. Усне й писемне мовлення

 Наша дума, наша пісня не вмре, не загине

Тарас Шевченко

390. 1. Прочитай вірш. Добери до нього заголовок.

Тямлю як нині: малим ще хлопчиною
в мамині пісні заслухувавсь я;
пісні ці стали красою єдиною
бідного мого, тяжкого життя...

Іван Франко

2. Поділи слова *життя*, *єдиною* для перенесення.

391. 1. Прочитай склади. Утвори і запиши слова.

2. Спиши речення та побудуй його схему.

Наша думка, наша пісня не вмере, не загине.

Тарас Шевченко

392. 1. Розгляньте таблицю.

	
Усне мовлення (уста — губи) говоримо, слухаємо, читаємо (вголос)	Писемне мовлення пишемо, читаємо (мовчки)

2. На які види поділяють мовлення?

3. Чому кажуть: *усне мовлення, писемне мовлення*?
Обґрунтуйте свою думку.

Усне мовлення має бути виразним, чітким, правильним, зрозумілим.
Писемне мовлення має бути каліграфічним, розбірливим, охайним, грамотним.

393. 1. Розгляньте малюнки.

- 2. Яке мовлення — усне чи писемне — використовують діти у кожному випадку? Доведіть правильність своїх міркувань за допомогою таблиці із попередньої вправи.

394. 1. Прочитайте початок казки.

 Жив на світі Мудрий Чоловік. Він придумав літери. Вирізав їх із березової кори, поклав до козубка та й думає: «Ось піду завтра до людей. Навчу їх читати і писати».

Розкладає літери: А, Б, В... Усі лежать спокійно, чекають своєї черги. Тільки Я не може втерпіти, все сунеться Мудрому Чоловікові в руки: «А я куди?»...

За Василем Сухомлинським

- 2. Як далі могли розвиватися події? Візьміть до уваги пораду і придумайте продовження казки.

Пам'ятайте, що текст — це ланцюг зв'язаних за змістом речень. Якщо зміст першого речення не розгортається у наступних, текст руйнується.

3. Поміркуйте і доповніть речення.

Літера Я (*яка?*) _____, _____, _____.

- 4. Побудуйте звукові моделі слів *розкладає, чекають*. У якому слові букв менше, ніж звуків? Поясніть, чому.

395. 1. Прочитай лічилку та вивчи її напам'ять.

Раз, два, три, чотири —
кицю грамоти учили:
не читати, не писати,
а за мишками ганяти.

2. Запиши текст лічилки з пам'яті. Перевір себе за підручником.

§ 39. Сила голосу і швидкість мовлення

Я лисичка, я сестричка, не сиджу без діла

З народного

396. Прочитайте або проспівайте рядки народної пісеньки.

Виділені слова вимовляйте з більшою силою голосу.

Я лисичка, я сестричка, не сиджу без діла:
я гусяток пасла, **полювать ходила**.

397. 1. Прочитай і порівняй уривки з української народної казки «Котик та півник».

— Сиди, братику, на печі та їж калачі, а я піду по дрова. Та як прийде лисичка, то не озивайся!

— Мій котику! Мій братику! Несе мене лиска по каменю-мосту на своєму хвосту, — порятуй мене!!!

2. Який уривок потрібно читати з більшою силою голосу? Чому?

3. Спиши речення, в якому котик звертається до півника.

Учись звертатися!

ма́мо

Оксáнко

Україно

ко́тику

Дми́тре

Ки́єве

діду́сю

Андрі́йку

зе́мле

Слово-звертання на письмі виділяють комами або знаком оклику, а в усному мовленні — інтонацією.

398. Із поданих складів утвори і запиши слова.

та / чи / ння / за / вда

чита́ння

завда́ння

399. 1. Розглянь малюнки. У якій із зображених ситуацій можна розмовляти голосно, а в якій — ні?

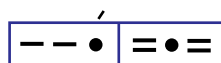
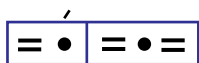

2. Прочитай вірш. Визнач, до якого малюнка він підходить. Поясни, чому ти так вважаєш.

Місяць яснаенький
промінь тихесенький
кинув до нас.
Спи, мій малесенький,
пізній-бо час.

Леся Українка

3. Спиши речення зі звертанням.
4. Знайди у вірші слова, які відповідають даним звуковим моделям.

400. 1. Прочитай. Навчися промовляти скоромовку швидко, виразно, чітко.

СКОРОМОВКА

Заєць зілля з'їв у Зіни,
захотів заїсти сіном.
Зіна зойкнула у сінях:
— Де ж узяти зайцю сіна?

Володимир Ладижець

2. Побудуй звукові моделі слів *заєць*, *зілля*.

§ 40. Слова ввічливості

Добрий ранок, світе мій

Леонід Куліш-Зіньків

401. 1. Прочитай вірш.

Стала вранці
я на ґанок
і сказала:
— **Добрий ранок!** —
сонцю, полю
і травичці,
добрим людям,
тихій річці...
Добрий ранок,
світе мій,
мирний, чистий,
голубий.

Леонід Куліш-Зіньків

2. Зверни увагу на виділені слова. Як їх називають? Чи можна ці слова вимовляти невдоволено, з похмурим виразом обличчя?

3. Поділи слово *травичці* для перенесення по-різному.

402. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

Хви хва ми ти на

2. Спиши речення та підкресли в ньому звертання.

Хвилюють, маюють, квітують поля —
добрідень тобі, Україно моя!

Павло Тичина

3. Добери слова, близькі за значенням до слова *Україна*.

Батьківщина

403. 1. Розгляньте малюнок.

2. Скористайтесь довідкою і розіграйте сценку «У шкільній бібліотеці».

Слова для довідки: добрий день, будь ласка, книги, бібліотекар, полиця, до побачення.

3. Запишіть слова ввічливості, які ви вживали.

Користуйтеся словами ввічливості!

Доброго ранку! Добрий день! Добрий вечір!
Будь ласка! Вибачте! Пробачте! Даруйте!
Перепрошую! Дякую! Щиро дякую! Спасибі!
Бувайте здорові! До побачення! На добраніч!

404. 1. Розгляньте малюнок. Доповніть розмову пташок біля годівнички і розіграйте діалог в особах.

Синичка. Добрий день, горобчику!

Горобець. ...

Синичка. Смачного тобі обіду!

Горобець. ...

Синичка. Дозволь, будь ласка, приєднатись до тебе.

Горобець. ...

Синичка. ...

2. Запишіть слова прохання і подяки, які ви використували.

405. 1. Прочитай текст.

Чужоземці хвалять наших предків за щирість і привітність. Кажуть, що українці були ласкаві до мандрівників: гостинно їх приймали і проводили далі, щоб не сталось, бува, якого лиха.

За Михайлом Грушевським

2. За що хвалять наших предків чужоземці?

3. Спиши перше речення та побудуй його схему.

Запитання і завдання для повторення

Повторюємо розділ «Мова і мовлення».

1. Яка мова є для тебе рідною?
2. Які інші мови ти знаєш або вивчаєш?
3. Яка мова є державною мовою України?
4. Які нові слова з'явилися в українській мові?
5. На які види поділяють мовлення?
6. Яким має бути усне мовлення?
7. Назви вимоги до писемного мовлення.
8. Що таке слова-звертання?
9. Як виділяють звертання в усному мовленні? у писемному мовленні?
10. Для чого потрібно вживати слова ввічливості? Якими з них ти користуєшся найчастіше?

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ЗА РІК

Наша мати-пшениченька золоту сорочку тче

Дмитро Павличко

406. 1. Вчімось читати сторінки природи! Поспостерігаймо разом.

Вийдіть у весняне поле. Зверніть увагу, як вбралася пшениченька. Чому вона зелена? Присядьте і погладьте пшеничку. Що ви відчуваєте?

Прислухайтесь. Які весняні співи лунають у полі? Голоси яких пташок ви впізнали? А хто це підспіває пташкам? Про що гуркоче вдалині трактор?

Погляньте довкола, скільки сягає око. Що вам нагадує весняне поле? Чому?

2. «Поговоріть» із пшеничкою. Що вона могла б вам розповісти?

407. 1. Прочитай вірш, вимовляючи виділені слова із більшою силою голосу.

Сонце гріє, вітер віє, а вода тече.

Наша **мати-пшениченька золоту сорочку** тче.

А в тій **золотій сорочечці**, мов маля,

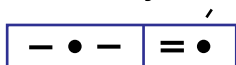
буде красуватися, буде усміхатися **вся земля**.

Дмитро Павличко

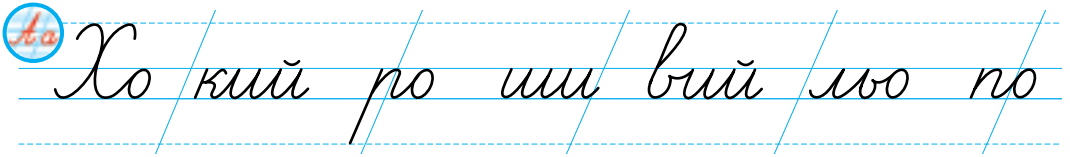

2. Як уявляє собі поет пшеничне поле? Яким найдорожчим, найсвятішим словом він називає пшениченьку? Чому?

3. Спиши вірш. Знайди і підкресли слова, що відповідають поданим звуковим моделям.

408. Із поданих складів утвори і запиши слова.

409. 1. Розгляньте таблицю.

Звуків більше, ніж букв, у словах

із буквою щ	із буквою ї	із буквами я, ю, є на початку слова і складу	із апострофом
<i>щиро, щедрівка</i>	<i>їжак, поїзд</i>	<i>яр, Юлія, співає, краю</i>	<i>в'юн, м'ята, п'є, пір'їна</i>

2. Прокоментуйте кожен випадок та наведіть власні приклади. Пригадайте, як вимовляються слова з апострофом.

3. Поміркуйте, чи завжди у вказаних випадках звуків більше, ніж букв. За якої умови кількість звуків і букв у слові буде однаковою? Наведіть приклади.

410. 1. Підготуйтеся і прочитайте віршовані рядки в особах.

- Зернятко, зернятко, ти одне у татка?
- У мого татка колоса триста синів, моїх братиків.
- А в мого татка колоса довгий русявий вус.

Григорій Люлько

2. Розгляньте малюнок і порівняйте колоски пшениці й жита. Чим вони подібні та чим відрізняються?

3. Зіставте пшеничні та житні зерна. Назвіть їхні спільні й відмінні ознаки.

411. 1. Складіть казку «Пісня пшеничного поля»: I варіант — на основі власних спостережень; II варіант — на основі матеріалу попередніх вправ.

2. Виразно розкажіть свої твори. Намалюйте до них ілюстрації.

412. 1. Прочитай казку.

ПОЛЕ СПІВАЄ

Жило собі поле. Славилосся воно піснями.

Тут кожен **співав** по-своєму. Поважні трактори гуділи басом: «Сіємо! Сіємо!» Вітер брав **високі** ноти: «У-у-у!» **Дощик** дрібно тупотів: «Кап-кап-кап!» Зелена пшениченька шелестіла: «Виросту! Виросту!»

А сонечко поглядало згори, раділо: «А я теплом поле **зігрію**, у кожную зернину **золотим промінчиком** увійду».

2. Чия пісня тобі найбільше сподобалася? Спиши це речення.

3. Усно постав питання до виділених слів.

Метелик — наче квіточка

Василь Діденко

413. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте вірш.

Метелик — наче квіточка.
Він ранній вісник літечка.
Нехай йому літається,
коли тепло вертається.

Василь Діденко

2. Що нагадує метелик у зеленому лузі?

3. Запишіть перше речення з пам'яті.

4. «Поговоріть» із метеликом. Висловіть йому пораду, побажання, застереження.

414. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

Дзві ба га но ві чки ття

2. Пригадай, як вимовляються і пишуться слова із подовженими м'якими приголосними звуками.

415. 1. Розгляньте таблицю.

Звуків менше, ніж букв, у словах		
із буквосполученнями дж, дз	зі знаком м'якшення	із м'якими подовженими приголосними звуками
<i>джерело</i>	<i>сіль</i>	[д':] <i>суддя</i>
<i>джерельце</i>	<i>батько</i>	[т':] <i>багаття</i>
<i>дзюрчати</i>	<i>тінь</i>	[л':] <i>Ілля</i>
<i>дзвіночки</i>	<i>Рось</i>	[н':] <i>насіння</i>
<i>дзижчить</i>	<i>лялька</i>	[з':] <i>маззю</i>
<i>ґедзь</i>	<i>мальва</i>	[с':] <i>колосся</i>

2. Яка літера не позначає звука? У яких випадках дві літери позначають один звук?

3. Прокоментуйте кожен випадок та наведіть власні приклади.

416. 1. Виразно прочитай вірш.

На стрункій високій ніжці
біля річки на лужку
у косинці-білосніжці
стрів я квіточку таку.
Ясним оком жовтуватим
посміхалася мені.
Я хотів її зірвати,
а бджола сказала:
— Ні!

Марія Познанська

2. Чому бджола не дозволила зірвати квітку?

3. Які слова допомогли тобі здогадатися, що це за квітка? На які питання вони відповідають?

4. До поданих слів — назв предметів знайди і випиши відповідні слова — назви ознак.

Ніжка (яка?) ..., ... Око (яке?) ..., ...

417. 1. Складіть опис ромашки на основі власних спостережень.

2. Запишіть свій твір. Виконайте до нього малюнок.

418. 1. Прочитайте казку.

ТРАВИЧКА І ФІАЛОЧКА

Синен..ка фіалочка стояла на підвіконні, за шибкою. А на вулиці росла молоден..ка травичка, яка щойно вибилася із холодної землі.

Травичка побачила фіалку і захоплено вигукнула:

— Яка ж ти гарна!

— Еге ж! Тобі ніколи не бути такою! — спогорда відповіла фіалка.

— А чому ти така красива?

— Тому, що за мною доглядають.. . Поливають.. чистою теплою водичкою, бережуть від протягів.

— А я сама п'ю земні соки, — скромно відказала травичка.

Незабаром...

2. Які букви пропущено в окремих словах? Чому ви так вважаєте?

3. Чи має казка завершення? Поміркуйте, як далі могли розгортатися події.

4. Розкажіть казку в особах від початку до кінця.

419. 1. Перечитай початок казки «Травичка і фіалочка» із попередньої вправи.

2. Спиши перший абзац. У другому реченні підкресли слова, в яких усі приголосні звуки дзвінкі.

Свистіла вивільга в саду

Григорій Білоус

420. 1. Виразно прочитайте вірш.

Зелена веснонька пишно йде,
пташечок із вирію нам веде,
розсіває в полі ярий цвіт
під небом синім, як блакить.

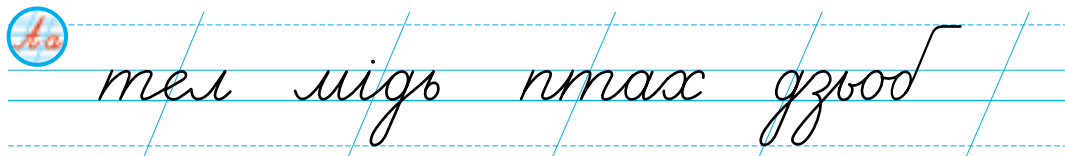
Марійка Підгірянка

2. Якою ви уявляєте весну? Розкажіть.

3. Спишіть перші два поетичні рядки. Підкресліть слова — назви предметів.

421. 1. Спиши склади і слова.

2. Спиши речення.

Виграва сопілочка у ліску, красується земленька у вінку.

Катерина Перелісна

422. 1. Розгляньте малюнок.

2. Чи доводилось вам бачити вивільгу в природі? Що викликає подив, захоплення? Зверніть увагу, яка у пташки спинка, голівка; який хвостик. Поміркуйте, чому вивільга отримала таку дивну назву.

423. 1. Прочитай текст.

ВИВІЛЬГА

З ранку до вечора виспіває вивільга своє ім'я:
«О-олов-вивільга!»

Ця птаха ніби зі щирого золота зроблена. Ніби викупалася у променях золотого сонця. Голівка золотиста, наче зацвів соняшник і не відцвітає.

Спинка вся золотиться. Хвіст довгий, із чорними смужками.

Не птаха, а крихітний супутник сонця!

За Миколою Сингаївським

2. Знайди у тексті спільнокореневі слова. Випиши їх та познач корені.

424. 1. Розгляньте таблицю та доповніть її, добираючи слова відповідно до наведених питань.

змінені слова	← лісова (пташка) →	спільнокореневі слова
за зразком один — багато		(що?)
лісова (пташка) — ... (пташки)		ліс
за питаннями		(що?)
(якої?) ... (пташки)		...
(якій?) ... (пташці)		(хто?)
(яку?) ... (пташку)		...

2. Назвіть літери, якими відрізняються змінені слова.

425. Уявіть, що ви перебуваєте недалеко від гніздечка вивільги. Що ви можете почути чи побачити? Розкажіть.

426. 1. Прочитай текст.

ВИВІЛЬГА І МЕТЕЛИК

На квітучій галявині вивільга спіймала метелика.

— Не їж мене, вивільго! Подивись, який я красивий! Мною милуються всі! — заблагав метелик.

— Справді, у тебе такі барвисті крильця, наче пелюсточки квітки. Лети собі! Даруй радість дітям і дорослим!

2. Випиши спонукальні речення. Які вони за інтонацією?

Доки буде жити дух наш запорозький, доти Україна буде в світі жить!

Анатолій Рекубрацький

427. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте уривок із вірша.

Наш отаман Гамалія,
отаман завзятий:
забрав хлопців та й поїхав
по морю гуляти.
По морю гуляти,
слави добувати,
із турецької неволі
братів визволяти.

Тарас Шевченко

2. За що поет прославляє запорозького отамана?
3. Що ви знаєте про козаків-запорожців? Розкажіть.
4. Випишіть із вірша слова, в яких усі приголосні звуки дзвінки. Побудуйте звукові моделі двох слів (на вибір).

428. Із поданих складів утвори і запиши слова.

т і в б р а т и л я в и з в о

429. 1. Розглянь портрет гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного і прочитай текст.

НЕПЕРЕМОЖНИЙ ГЕТЬМАН

Ніколи козаки не мали такої сили і слави, як за **Сагайдачного**. Це був чоловік великого духу. У битві — перший. Коли доводилось відступати — останній. В усіх своїх походах — на татар, турків — був щасливий, перемігав на суші та на морі.

За Михайлом Грушевським

Гетьман — виборний ватажок козацького війська Запорізької Січі.

2. Чи відповідає заголовок змісту тексту? Обґрунтуй свою думку.

3. Спиши перше речення. Виділене слово поділи для перенесення.

430. 1. Прослухайте текст. Підготуйтеся прочитати його вразно.

За часів Петра Сагайдачного розгорнулося українське відродження. Новий дух вступив в український народ. Почув він свою силу, — що може чогось добитися і свого оборонити.

Виступили талановиті сили письменські. Було організовано Академію. Ширилися школи, друк.

За Михайлом Грушевським

2. Коли український народ відчув, що може себе оборонити? Дайте письмову відповідь, користуючись опорною схемою.

_____ відчув, що _____, за часів _____.

431. 1. Розглянь малюнок і прочитай рядки пісні.

Гей ви, запорожці, —
вітер в чистім полі,
научіть нащадків
так любити волю.
Гей ви, **козаченьки**, —
спомин з м'яти-рути,
научіть минулу
славу повернути.

Вадим Крищенко

2. До кого звертається поет? До чого закликає?

3. До виділених слів добери спільнокореневі. Запиши їх та познач корені.

4. Запиши з пам'яті рядки, які найбільше тобі сподобалися.

Відповіді до загадок, ребусів

9. Алфавіт. **43.** Буряк. Поїзд. Яйце. **49.** Капуста. Морква. **60.** Футбол. **103.** Тінь. Земля. Місяць. Міст. Окуляри. **146.** Вам розкаже всі пригоди, а сама мовчить ізроду. Книга. **160.** Зима. **200.** Хмари. **216.** Ніч, день. **219.** Тиждень, дні тижня, четвер. **264.** Суниця. **278.** Година, вітрина, підвал, місто, сторона, трибуна, сім'я, історія. **279.** Окуляри, подушка, гриб. **290.** Шофер. **292.** Сім — дім. **321.** Книжка. **382.** Книжка.

ЗМІСТ

ЗВУКИ І БУКВИ

§ 1. Звуки мовлення. Букви	4
§ 2. Алфавіт	6
§ 3. Наголос.....	10
§ 4. Склад. Перенесення слів із рядка в рядок.....	12
§ 5. Голосні звуки. Позначення їх буквами	14
§ 6. Наголошені й ненаголошені голосні	18
§ 7. Приголосні звуки. Позначення їх буквами	21
§ 8. Дзвінки та глухі приголосні звуки	31
§ 9. Тверді та м'які приголосні звуки. Позначення м'якості приголосних на письмі.....	35
§ 10. Подовжені м'які приголосні звуки	41
§ 11. Вживання апострофа	45

СЛОВО

§ 12. Слово. Лексичне значення слова	52
§ 13. Слова, однакові за звучанням, але різні за значенням.....	54
§ 14. Слова, близькі та протилежні за значенням.....	57
§ 15. Корінь слова. Спільнокореневі слова	59
§ 16. Слова — назви дій. Слова — назви предметів. Слова — назви ознак. Слова — назви чисел	66
§ 17. Слова — назви дій.....	69
§ 18. Слова — назви дій, протилежні за значенням	72
§ 19. Слова — назви дій, близькі за значенням	75

§ 20. Слова — назви предметів.....	77
§ 21. Слова — назви предметів, протилежні за значенням	80
§ 22. Слова — назви предметів, близькі за значенням	82
§ 23. Велика буква в іменах, по батькові та прізвищах людей	86
§ 24. Велика буква у кличках тварин	89
§ 25. Велика буква у назвах країн, міст, сіл, вулиць, річок	91
§ 26. Слова — назви ознак предметів	93
§ 27. Слова — назви ознак, протилежні за значенням	95
§ 28. Слова — назви ознак, близькі за значенням	97
§ 29. Слова — назви чисел	100
§ 30. Службові слова	102

РЕЧЕННЯ

§ 31. Поняття про речення.....	107
§ 32. Види речень.....	109

ТЕКСТ

§ 33. Заголовок.....	122
§ 34. Поняття про текст	124
§ 35. Будова тексту.....	126
§ 36. Які бувають тексти	131

МОВА І МОВЛЕННЯ

§ 37. Мова в житті народу.....	137
§ 38. Усне й писемне мовлення	141
§ 39. Сила голосу і швидкість мовлення	144
§ 40. Слова ввічливості	146
Повторення вивченого за рік	149

У підручнику використані такі інтернет-джерела:

1. <http://traditions.in.ua/usna-narodna-tvorchist>
2. <http://chtyvo.org.ua/>
3. <https://javalibre.com.ua/>
4. <https://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky>
5. <https://derevo-kazok.org/read-ales-online.html>
6. <https://read-online.in.ua/>
7. <https://litnet.com/uk>
8. <http://info-library.com/>
9. <http://www.ukrlib.com.ua/>
10. <http://uk.wikipedia.org/>

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

ВАРЗАЦЬКА Лариса Олександрівна
ТРОХИМЕНКО Тамара Олександрівна

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

**Підручник для 2 класу
закладів загальної середньої освіти**

(у 2-х частинах)

Частина 1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за державні кошти. Продаж заборонено

Головний редактор *Богдан Будний*
Редактори *Любов Левчук, Ірина Чорненька*
Художник *Ігор Козій*
Обкладинка *Ростислава Крамара*
Художній редактор *Ростислав Крамар*
Технічний редактор *Неля Домарецька*
Комп'ютерна верстка *Ірини Демків*

Підписано до друку 10.03.2019. Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Pragmatica.
Друк офсетний. Умовн. друк арк. 13,000. Умовн. фарбо-відб. 52,000. Обл.-вид. арк. 9,800.
Тираж 28 005 пр. Зам. 483/04

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002

Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008

тел./факс (0352)52-06-07; 52-05-48

office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com

Надруковано на ПП «Юнісофт», вул. Морозова, 136, м. Харків, 61036

Свідоцтво серія ДК №3461 від 14.04.2009 р.